

RIG

TIDSKRIFT UTGIVEN AV FÖRENINGEN FÖR SVENSK KULTURHISTORIA
I SAMARBETE MED NORDISKA MUSEET OCH FOLKLIVSARKIVET I LUND

INNEHÅLL

UPPSATSER:

- Antikvarien, fil. dr *Aron Andersson*, Stockholm: "Eukaristisk symbolik i svenska nattvardskärl från 1300-talet" 33
Zusammenfassung 44
- Hovkamrer *Arvid Berghman*, Stockholm: Sveriges tre kronor och Stockholms stadsvapen
Zusammenfassung 45
52

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR:

- Per Nyström: Stadsindustriens arbetare före 1800-talet, Stockholm 1955. Anmäld av docent *Olof Hasslöf*, Stockholm 53
- Sveriges Byordningar. Utgivna av *Sigurd Erixon* och *Sven Ljung*. Vol. II:1 Byordningar från Skåne: V. Göinge härad, Stockholm 1955. Anmäld av Dr. jur. *Poul Meyer*, Köpenhamn 56

- Lily Weiser-Aall: Julenissen og Julegeita i Norge, Oslo 1955. Anmäld av professor *Sigfrid Svensson*, Lund 58
- Erik Forssman: Anders Zorns silversamling, Halmstad 1954. Anmäld av förste intendenten fil. dr *Carl Hernmarck*, Stockholm 59
- Ian Whitaker: Social Relations in a Nomadic Community, Oslo 1955. Anmäld av Nordiska museets styresman, fil. dr *Gösta Berg*, Stockholm 60

KORTA BOKNOTISER:

- J. Kroon och Sven T. Kjellberg: Skåniskt adertonhundratal i bild, Malmö 1954. — Lars Dalgren och Ove Moberg: Karlstads stads historia. Del 3. Karlstad 1954. — Karl H. Andersson, Arholma, Stockholm 1954 62
- Johan Kruse: Hexen unter uns, Hamburg 1951. — Veikko Ruoppila: Kansa lastensa kasvattanja, Helsingfors 1954. — Karl Andersson: Vid den sjätte sjön. Örebro 1954 63

RIG · ÅRGÅNG 39 · HÄFTE 2 1956

Föreningen för svensk kulturhistoria

Ordförande: statsrådet *Herman Zetterberg*

Sekreterare: intendenten, fil. lic. *Mats Rehnberg*

Skattmästare: direktören *Sten Westerberg*

REDAKTION:

Styresmannen för Nordiska museet, fil. dr *Gösta Berg*

Intendenten, fil. lic. *Mats Rehnberg*

Professorn, fil. dr *Sigfrid Svensson*

Ansvarig utgivare: Styresmannen för Nordiska museet, fil. dr *Gösta Berg*

Redaktionens adress: Nordiska museet, Stockholm Ö. Telefon 63 05 00

Föreningens och tidskriftens expedition:

Nordiska museet, Stockholm Ö. Telefon 63 05 00

Års- och prenumerationsavgift 10 kr

Postgiro 193958

Tidskriften utkommer med 4 häften årligen

RIG är ett annat namn på guden Heimdall, som enligt den fornisländska "Sången om Rig" gav upphov till de olika samhällsklasserna. Denna dikt innehåller den äldsta kulturhistoriska skildring vi äga från Norden. Föreningen för svensk kulturhistoria valde detta namn som symbol för sin verksamhet, när den stiftades år 1918

RIG

TIDSKRIFT UTGIVEN AV FÖRENINGEN FÖR
SVENSK KULTURHISTORIA
I SAMARBETE MED NORDISKA MUSEET OCH
FOLKLIVSARKIVET I LUND

TRETTIOÅTTONDE ÅRGÅNGEN

REDAKTION

GÖSTA BERG · MATS REHNBERG
SIGFRID SVENSSON

STOCKHOLM 1955

Föreningen för svensk kulturb historia

STYRELSE

Statsrådet *Herman Zetterberg* (ordf.), f. riksantikvarien *Martin Olsson* (v. ordf.), museilektor *Mats Rehnberg* (sekr., adr. Nordiska museet, Stockholm), kapten *Nils Strömbom*, direktör *Sten Westerberg* (skattmästare, adr. Box 235, Stockholm 1), förste intendent *Gösta Berg*, professor *Sigurd Erixon*, fil. dr *Ingegärd Henschen*, bibliotekarie *Sam Owen Jansson*, antikvarie *Sverker Janson*, fil. dr *Erik Hjalmar Linder*, förste antikvarie *Tord O:son Nordberg*, utrikesrådet *Sture Petrén*, landsantikvarie *Gösta von Schoultz*, professor *Sigfrid Svensson*, intendent *Svante Svärdström*, professor *Ernst Söderlund*, förste intendent *Sigurd Wallin*.

REVISORER

Amanuens *Arne Björnstad*, fil. dr *K. E. Sahlström*

STOCKHOLM 1955
TRYCKERI AKTIEBOLAGET THULE

INNEHÅLL

UPPSATSER:

Folkskolläraren fil. kand. <i>Assar Jansson</i> , Saladamm: Giftermål med syskonbyte under 1700-talet	83
Marriage in the 18th century leading to an interchange of brothers and sisters	88
Professor <i>Andreas Lindblom</i> , Stockholm: Birgittas sista färd	33
S:t Bridget's last journey	67
Fil. dr <i>Göran Axel-Nilsson</i> , Göteborg: Rengs kyrka och klockaren Kock. Randanteckningar till en akvarell från 1779	14
Stationsmästare <i>Sven Nöjd</i> , Örkellunga: Ugnen från Petterstorpet. Ett bidrag till undersökningen av den primitiva järnframställningen	1
Zusammenfassung	12
T. f. komminister fil. dr <i>Johan Pettersson</i> , Rörbäcksnäs: Stjärnformiga karvsnittornament i sten. Några anteckningar till ett stycke norsk-svensk kyrkokonst	69
Star-formed chip-carving ornaments in stone	82

STRÖDDA MEDDELANDEN OCH AKTSTYCKEN:

Docent <i>Sven Dahl</i> , Göteborg: Skånes bebyggelse	89
---	----

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR:

Salaminnen. Red. av Ernst-Folke Lindberg. Anmäld av fil. kand. <i>Per Gräslund</i> , Stockholm	95
K. E. Sandström: "... Eller ligger han i hambriok i forni skipt..." Anmäld av professor <i>Gerhard Hafström</i> , Lund	92
Thor B. Kielland: Norsk Billedvev 1550—1800. Bind I: Vevkunsten hos herremann og borger. Anmäld av fil. dr <i>Anna-Maja Nylén</i> , Stockholm	28

Sverker Stubelius: Boken om Kville gamla kyrka. Anmäld av fil. dr <i>Johan Pettersson</i> , Rörbäcksnäs	27
Hilding Pleijel: Från hustavlans tid. Kyrkohistoriska folklivsstudier. Anmäld av docent <i>Bertil Pfannenstill</i> , Lund	23
Maximilian Stejskal: Folklig idrott. En etnopsociologisk undersökning av den finlands-svenska allmogens manliga friluftsslekar, särskilt under sommarhalvåret, deras miljö och tradition i belysning av idrottens allmänna historiska förändringar och sociala betydelse. Anmäld av docent <i>Anna Birgitta Rooth</i> , Lund	94
Jouko Hautala: Suomalainen kansanrunouden-tutkimus (Den finska folknimnesforskningen). Anmäld av fil. lic. <i>Ilmar Talve</i> , Stockholm	98
Nils Keyland: Folkliv i Värmlands finnmarker. Efterlämnade uppsatser och bilder. Anmäld av fil. lic. <i>Ilmar Talve</i> , Stockholm ...	26

KORTA BOKNOTISER:

Gotthard Johansson, Mats Rehnberg, Gösta Sel-ling: Ur Svenska Hjärtans Djup... Bilder från Oscar II:s Stockholm, och Bo Lagercrantz, Mats Rehnberg: Kungens glada dagar. Bilder från Carl XV:s tid	31
Melchior Sooder: Bienen und Bienenhalten in der Schweiz	32
Nils Gustaf Stahre: Stångskäret, Kåksna och Kummelberget. Studier över ortnamn från Stockholms skärgård	32

FÖRENINGSMEDDELANDEN

Signaturer under rubriken "Korta boknotiser": G. B. = Gösta Berg, G. v. S. = Gösta von Schoultz.	101
--	-----

”Eukaristisk symbolik i svenska nattvardskär! från 1300-talet”

Av Aron Andersson

I den svenska kyrkan sjunges med tradition från medeltiden en påskhymn, vars andra vers, översatt från latinet av Olaus Petri och bearbetad av J. O. Wallin, har följande lydelse: ”Sann livets frukt det träd oss bär, Där offrad din lekamen är, Din blod utgjuten rosenröd: Vi leva nu av himmelskt bröd” (Sv. Ps. 104: 2).

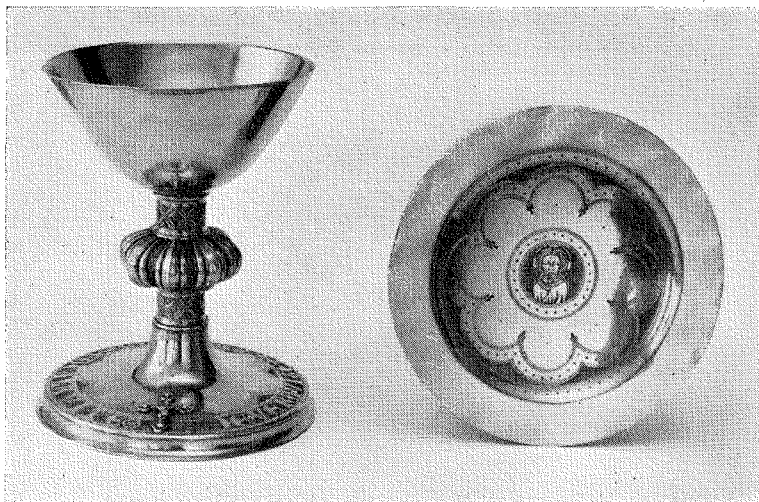
Versens innehåll har eukaristisk syftning, och dess ordval erinrar om en av de vanligaste latinska inskrifterna på de nattvardskär! från 1300-talet, som ännu äro i bruk i svenska kyrkor. Inskriften är avfattad på leoninskt versmått: DE VERA VITE FERT HOC VAS POCULA VITE (Från det sanna vinträdet bjuder denna kalk livets dryck). Kristi kors på Golgata är det träd, som bär sann livets frukt, och denna frukt, Kristi blod och lekamen, liknas i nattvardskär!ens inskrift vid ett vinträds i överensstämmelse med Jesu ord i Johannesevangeliets femtonde kapitel, vers 1: ”Jag är det sanna vinträdet . . .”

De sparsammast smyckade 1300-talskalkarna bära förutom inskriften som enda dekor ett krucifix med en gjuten

Kristusbild av högotisk typ. Inskrift och bildframställning vittna gemensamt om nattvardsens innebörd: det oblodiga förnyandet av Kristi blodiga korsoffer.

Det svenska beståndet av nattvardssilver från 1300-talet är ansevärt, och åtskilliga pjäser präglas av ett efter våra förhållanden synnerligen förnämt utförande såväl konstnärligt som tekniskt. De rikast dekorerade kär!en inom det svenska medeltidssilvret stamma från detta århundrade, men vare sig kalkarna och paténerna bära rik eller sparsam dekor är denna alltigenom logiskt bestämd av kär!ens uppgift; bild, ornament och skrift tjäna att levandegöra eukaristiens idé: brödets, vinets och vattnets förvandling till Kristi blod och lekamen.

De gammaltestamentliga figurscener, som ännu under 1200-talet intogo framträdande platser i nattvardskär!ens utsmyckning på kontinenten, och förmodligen även i Sverige, äro helt övergivna till förmån för nytestamentliga bildcykler, och de rent ornamentala motiven äro till övervägande delen sådana, som utvecklats under 1200-talets senare del för att nå sitt fulla flor under det följande halvsek-

1. Vallentuna kyrka, Up.
Kalk och patén.

let. Denna period, höggotiken, kan med skäl betecknas som medeltidens sista nyskapande skede, när det gäller altarsilvrets form och dekor. Det svenska 1300-talssilvret, proportionsvis rikare bevarat än i något annat land, vittnar om guldsmedernas förtrogenhet med eukaristisk symbolik och den katolska mässans ritual.

Nattvardskalkens egenskap av vinbägare framhäves genom vinranksdekor: sirligt vindlande stammar med finflikiga blad i graverat eller plastiskt arbete på kalkens fot, på dess nod praktfullt bukande, gjutna blad på slingrande stjätkar, som växa regelbundet växlande med spiralformigt hoprullade klängen och yppigt svällande druvklasar. "Vinträdet frambringar vin på samma vis som Jesus har gjutit sitt blod" säger St. Klemens av Alexandria. Icke sedan den fornkristna kyrkans dagar hade nattvardskärnen burit en sådan rik druvranksdekor som nu under höggotiken.¹ På Uppsala domkyrkas höggotiska kalk lysa cabochonslipade al-

¹ *Rohault de Fleury* "La Messe. III" (Paris u. å.) s. 42.

mandiner mellan den plastiska druvrandsdekoren som droppar av vattenblandat vin. Redan på de senromanska kalkarna från Linköpings domkyrka och i Gothem bär noden plastiska druvklasar, men det omgivande bladverket är här stiliserat i tidens smak till profilställda halvpalmetter (fig. 4). — En ofta återkommande detalj i det svenska 1300-talssilvrets utsmyckning äro de bärliknande knoppar, som alternerna med nodens utsprång (fig. 2—3). Dessa knoppar äro välkända företeelser i Rhenlandets och Maasområdets guldsmedskonst under romansk och senromansk tid. Att motivet vunnit en sådan spridning i höggotikens svenska nattvardsilver förklaras bäst, om knopparna uppfattas som stiliserade druvklasar.

Nattvardskalkarnas vinrandsdekor skulle lika väl kunna smycka en profan dryckesbägare. Först genom kärlets latinska inskrifter blir dekorens eukaristiska syftning klar. Nodens utsprång bära ofta bokstavsmedaljonger bildande namnet: I-H-E-S-U-S (ex. kalkar i Ludgo, Bogsta, Timmele och V. Tollstad). En

kalk i Aringsås bär bokstäverna VAS DEI på noden, och på skaftet till kalkar i Björksta och Romfartuna är inskriften CORPUS IHV XPI graverad, en kungörelse av kärleus underbara innehåll.

Omedelbarast sammanhängande med vinranksdekoren är dock inskriften DE VERA VITE . . . , anbragt runt kalkens fot eller paténens brätte.² Den förekommer även i ett par mindre vanliga varianter. På Ängsö kyrkas patén: DE VERA VITE FERS TV UA(S) POCVLA VITE VENIANT QVI TE GVSTANT AD C (Från det sanna vinträdet bjuder Du livets dryck i [detta] kärl; de som smaka Dig komma till himmelen). En patén från Håtuna kyrka i Statens historiska museum bär följande text: DE VERA VITE MANANCIA POCVLA VITE VE QVI CONFICITIS DE PALMITIBVS NISI SITIS (Livets dryck är ett utflöde från det sanna vinträdet; ve den som förtär [av drycken] från detta skott utan att törsta därefter). Inskriftens hotelse är en varning för de icke sant troende att nalkas Herrens bord; den vill skydda Herrens blod och lekamen från att förspillras och profaneras genom utdelning till ovärdiga människor. Redan Paulus har uttalat sig om det straff, som hotar kommunikanter, som utan för-

² Den ovan citerade formen för inskriften förekommer på ett trettiotal svenska kalkar och paténer från 1300-talets andra fjärdedel och mitt. — *J. Peringsköld*, *Monumenta Sveo-Gothorum* F. h. 3, meddelar vid beskrivningen av en nattvardskalk i Odensala kyrka, att denna inskrift vid hans tid varit vanlig på äldre svenskt nattvardssilver. I åtskilliga kyrkböcker från 1700-talet och senare finns denna text präntad i "munkbokstäver", vanligtvis majuskler, till minne av en kalk eller patén, som tjänat ut och skickats till närmaste stad för nedsmältning och omarbetning. Inskriften har varit särskilt vanlig på nattvardssilver från 1300-talet men förekommer även på silver från det följande århundradet.

2. Ludgo kyrka, Sö. Kalk.

beredande rening och innerlig åstundan taga del i den heliga nattvarden (I. Kor. 11: 27—29).

Kalkarnas druvrandsdekor antyder realistiskt bågarnas innehåll, och den graverade dekoren i paténernas botten, en rund medaljong med figurframställning, kan tolkas som en återgivning av medeltida nattvardsbröd i form, storlek och figurframställning. Av bevarade hostiejärn att döma ha paténernas bildmotiv varit gängse på de samtida oblaterna. Ett par svenska hostiejärn från medeltiden bära sålunda former för avtryck med Agnus Dei, den korsfäste, den ur graven stigande och den i majestät tronande Frälsaren.³ Sam-

³ Ett hostiejärn från 1300-talet i Uppsala myntkabinett (fig. 5) bär fyra former med resp. Agnus Dei, alfa- och omegamonogram med bokstäverna IHC, den korsfäste omgiven av IHC, samt den ur graven uppstående Kristus. — Något yngre är möjligen ett hostiejärn i Statens historiska museum

3. Uppsala domkyrka. Kalk.

ma motiv återkomma graverade i skålen på ett flertal paténer. Den korsfäste är framställd på en patén i Kumla (Närke), den ur sarkofagen stigande Kristus på en patén i V. Vingåker.⁴ Agnus Dei är exempelvis graverat på paténen tillhörande den citerade kalken i Romfartuna (fig. 6) och Kristus som tronande världshärskare på en patén i Västerås domkyrka (fig. 12). I Frankrike bevarade hostiejärn visa, hur allmänna dessa motiv varit som utsmäckning av medeltida oblater.⁵ Även

(inv.-nr 551:1) från en obekant kyrka i Östergötland. Järnet visar sex former med pärlkant: den korsbärande Kristus, den med utsträckta händer tronande Kristus, den återuppståndne Kristus med korsfanan (?), den korsfäste Kristus, den ur graven stigande Kristus, samt Agnus Dei. Detta järn är avbildat i *H. Hildebrand "Sveriges Medeltid. III"* (Stockholm 1898—1903) fig. 575.

⁴ För avbildning se *"Sörmländska Kyrkor Bd. 1, Nr. 3"*, beskrivning av V. Vingåkers kyrka, s. 7.

⁵ Se *Fr. Witte "Die liturgischen Geräte und andere Werke der Metallkunst in der Sammlung Schnütgen in Cöln zugleich mit einer Geschichte des liturgischen Gerätes"* (Berlin 1913) s. 73.

hela kalvariegrupper ha förekommit på samma sätt som i bottenmedaljongen på en patén i Långtora kyrka (fig. 7).⁶

Paténernas resp. oblaternas figurdekor avser en framställning av Kristi sakramentalala kropp. I flertalet fall återgives denna såsom Agnus Dei, Guds lamm bärande den återuppståndne Frälsarens korsfana. Att de eukaristiska brödens form inspirerat paténernas dekor belyses slående av en tidig 1200-talspatén i St. Peter i Salzburg, som i skålens mitt bär en graverad Agnus Dei-medaljong, omgiven av ett yttre cirkelband, kännetecknat som bordsskiva genom diverse smärre måltidsutensilier och genom de i krets kring bordet grupperade Kristus och de tolv lärjungarna med händerna delvis vilande på bordets skiva. Hela paténens botten visar sålunda en framställning av nattvardens instiftande, varvid brödet har den medeltida oblaternas Agnus Dei-märkta form.⁷

Paténernas graverade dekor i skålen kompletteras av inskrifter på brättet. På Götene kyrkas patén i Statens historiska museum läses: *CONSTAT IN ALTARI CARNEM DE PANE CREARI ISTE CIBVS DEVS EST QVI NEGAT HOC REVS EST* (På altarbordet befinner sig det av bröd skapade köttet; denna förtäring är Gud; den som förnekar detta är skyldig). Inskriften återgår på ett distichon, attribuerat till den berömde ärke-

⁶ Se *Rohault de Fleury* a. a. IV, s. 38. — Jfr *V. Thalhofer "Handbuch der katholischen Liturgik. Bd. 2"* (Freiburg i. Br. 1912) s. 111. — Om franska hostiejärn jfr även *E. Rubin "Pince et fer à hosties au Musée de Brive (Corrèze)"* (i *Revue de l'art chrétien* 1901 s. 281—288).

⁷ Se *D. Frey "Der Realitätscharakter des Kunstwerkes"* (i *Festschrift Heinrich Wölfflin*, Dresden 1935) s. 32 f. — Om nattvardstyget i övrigt jfr *J. Braun "Das Christliche Altargerät"* (Freiburg i. Br. 1932).

diakonen Berengarius av Tours (998—1088). — Paténer i Kumla bär följande inskrift: HIC EDIMVR IHESUS REMANET TAMEN INTEGER ESVS QVI MALE SUMIT EVM SE SCIET ESSE REVM (Här förtära vi Jesus, det ätna förblir dock orört; den som med orätt förtär honom må veta sig vara saker [på Herrans lekamen]). Kristi sakramentala kropp förblir orörd och oförändrad trots dess förtäring vid nattvardsbordet i form av eukaristiskt bröd och vin.⁸

Den heliga eukaristien är en spis för själen, icke för kroppen.⁹ Ett flertal paténer (ex. Ludgo, Muskö och Närtuna) bära inskriften: HOSTIA SACRA IHC ANIME FIT HIC OPTIMUS ESVS (Jesus instiftade den heliga hostian till ljuvaste spis för själen).

En bekännelse av tron på det heliga sakramentets verkningskraft uttrycker inskriften på paténer i Ädals-Liden: SANGUINE MUNDAMUR CUIUS MODO CARNE CIBAMUR (Vi renas [från synd] i samma mån som vi bespisas med [Kristi] blod och kött). Samma förtröstan talar ur inskriften på Sparrsätra patén: EXPIAT OMNE NEFAS XPC QVEM CONTIET HOC VAS (Kristus som rymmes i detta kärl, sonar all synd).

En patén i Roslagsbro kyrka bär in-

⁸ Samma inskrift förekommer på en patén från Ö. Ny i Statens historiska museum. — Jfr St. Augustinus: "Panis qui nos reficit *nec deficit*", och St. Thomas ab Aquino "Sumptus *non consumitur*". Citerat efter N. Gihl "Die heiligen Sakramente der katholischen Kirche. I. Allgemeine Sakramentenlehre, Taufe, Firmung und Eucharistie" (Freiburg 1918) s. 452.

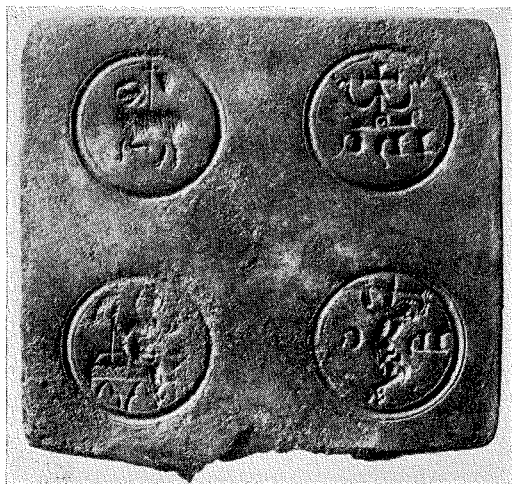
⁹ Så läses i Urban IV:s Bulla "Transiturus": "Hic est cibus, qui plene reficit, vere nutrit summeque impinguat: non corpus, sed cor; non carnem, sed animam; non ventrem, sed mentem." Se Gihl a. a. s. 452.

4. Gothems kyrka, Go. Kalk, detalj av noden.

skriften: AVE VERV̄ CORP' (Var hälsad [Kristi] sanna kropp), begynnelseorden till den sakramental hymnen "Ave verum Corpus, natum de Maria Virgine . . .", och inskriften på Gamla Uppsala kyrkas 1300-talskalk nämner kalkens innehåll och bringar samtidigt Jungfru Maria en hyllning: HOC VAS SACRA FERT XPM VIRGINE NATUM FILIUM MARIE (Detta heliga kärl frambär Kristus, Sonen, född av Jungfru Maria).

Mässans höjdpunkt, nattvardsvinets och oblatens konsekration och mystiska förvandling till Kristi blod och lekamen, gudomens nedstigande till jorden i sakramental gestalt är en parallell till och en upprepning av inkarnationens under, gudomens människovardande i skötet av den obefläckade Jungfru Maria. Kristi återlösningsverk begynner med bebådelseängeln hälsning till Maria, kulminerar i korsoffret på Golgata och vinner sin slut-

5. Hostiejärn. Uppsala Universitets myntkabinett.

giltiga bekräftelse i uppståndelsen. Hela detta Kristi offerverk förnyas med symboliska medel vid mässans firande från början till slutet.

Jungfru Marias konception ägde rum under medverkan av den Helige Ande, och på medeltida bebådelseframställningar ses den Helige Andes duva sänka sig över Maria, samtidigt som ängeln uttalar sin hälsning. Kyrkofäderna jämföra den eukaristiska förvandlingen med inkarnationsundret, och i de gamla liturgierna anropas särskilt den Helige Ande om bistånd i mässundrets ögonblick.¹⁰

Enligt den medeltida liturgien äro Vishetens ord i Ordspråksbokens 9:e kapitel tillämpliga på Jungfru Maria: "Venite, comedite panem meum et bibite vinum quod miscui vobis" (Kommen, äten av mitt bröd och dricken av vinet som jag blandat), och St. Maximus av Turin säger i sin 45:e homelie "Jag skulle vilja kalla Maria

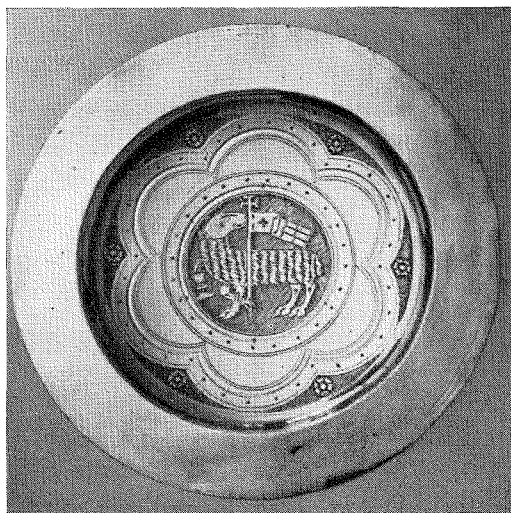
¹⁰ Se *Y. Hirn* "Det heliga skrinet" (Stockholm 1909) s. 110, s. 164, s. 452 f. — Jfr *Gühr* a. a. s. 350 f. och s. 434 med flera citat efter St. Bonaventura.

för manna, ty hon är ljuv . . . har också kommit från himmelen, och har givit alla kyrkans folk en föda ljuvare än honung, som var och en må äta, som vill ha evigt liv, enligt Herrens ord . . ."¹¹ St. Petrus Damiani (1006—1071) i sin *Rhythmus de Sancta Maria Virgine* kallar den heliga Jungfrun ett vinträd, som burit de underbara druvor, som pressats i det heliga korssets vinpress.¹²

Det är sålunda icke överraskande, att en av de vanligaste inskrifterna på det svenska nattvardssilvret utgöres av bebådelseängelns hälsning till Maria, mer eller mindre förkortad allt efter utrymmet: AVE MARIA GRACIA PLENA DOMINVS TECVM BENEDICTA TV IN MVLIERIBVS ET BENEDICTVS

¹¹ Citerat efter *M. Vloberg* "L'Eucharistie dans l'art" (Paris-Grenoble 1946) s. 270.

¹² Samma tanke utvecklas i en religiös sång från 1200-talet av Guillaume de Béthune, publicerad av *E. Järnström* "Chansons pieuses du XIIIe siècle" (Helsingfors 1910) s. 162 f., och karmeliterhelgonet St. Simon Stock (död 1265) hyllar Jungfru Maria som "Vitis frugifera". — Se *Vloberg* a. a. s. 282 f.

6. Romfartuna kyrka, Vsm. Patén.

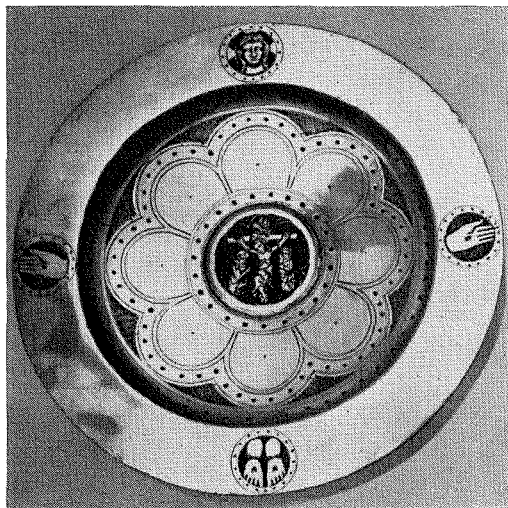
FRVCTVS VENTRIS TVI AMEN.
(Här citerad efter inskriften på en patén i Vadstena klosterkyrka.)

Sammanställningen av inkarnationsundret och mässundret medförde som konsekvens, att kalken och paténer, som omsluta Kristi blod och lekamen, symboliskt ansågos företräda Jungfru Marias sköte. Så kunde S:ta Birgitta av Vadstena jämföra den heliga Jungfrun med ett nattvardskärl eller en hostieförvarare. "Hon är renhetens käril, vari änglarnas bröd låg och vari all ljuvhet och all fågring äro."¹³

Altaret jämfördes symboliskt av de medeltida liturgerna med krubban i Betlehem, corporalet med det nyfödda gudabarnets linda, och hostiemiraklen berättar, hur det nyfödda Jesusbarnet visat sig för de troende i det invigda brödets ställe, vilande på paténer.¹⁴ I mässans begynnelse

¹³ Citerat efter R. Steffen "Den heliga Birgittas Uppenbarelser i urval och översättning" (Stockholm 1909) s. 10.

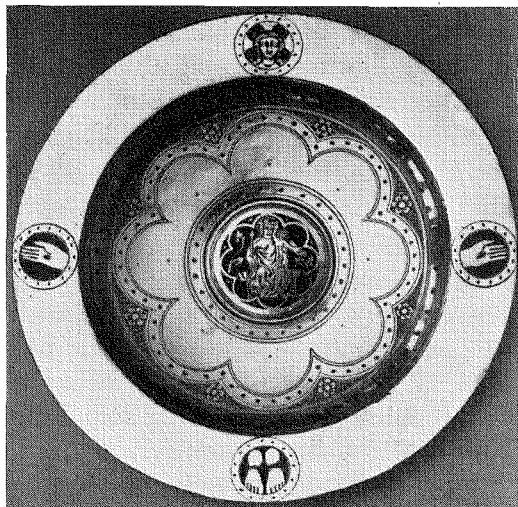
¹⁴ Om hostiemirakler jfr *Hirn* a. a. s. 121 f. — *Vloberg* a. a. s. 51 avbildar en tidig 1300-talsmål-

7. Långtora kyrka, Up. Patén.

(Introitus) sjunges änglarnas lovsång vid Frälsarens födelse: Gloria in excelsis Deo.

Det är följaktligen ur liturgisk synpunkt väl motiverat, när händelserna kring Kristi födelse intaga en framträdande plats i altarkärlens utsmyckning. Ett flertal paténer bära graverade medaljonger med framställning av madonnan med barnet (ex. paténer i Frösthult och Alunda, fig. 8), och de rikt ornerade kalkarnas bildsviter inledas regelbundet med scener föreställande Marie Bebådelse och Kristi Födelse. Så är t. ex. fallet med den graverade och emaljerade medaljongsviten på en kalk i Västerås domkyrka (fig. 9 a—f), och de i relief stansade medaljongsviterna på småländska kalkar i Horn och Aringsås, på västmanländska i Björksta och Romfartuna och på den uppländska kalken i Östervåla (fig. 10 a—b).

8. Alunda kyrka, Up. Patén.

ning i klostret Chilandari på Athos, där Kristusbarnet vilar på paténer i hostians ställe. Ett sådant hostiemirakel upplevde bland andra den svenske munken Gerekinus i Vadstena. Se Steffen a. a. s. 259.

9 a—f. Västerås domkyrka. Kalk, detaljer av fotens figurmedaljonger.

Det centrala i Kristi återlösningsverk, lidandet och korsoffret på Golgata, upprepas med symboliska medel under mässan. Kalkens elevation är en erinran om Kristi upphöjande på korset. Krucifixet och scener ur Kristi passion äro på ett logiskt sätt de dominerande bildmotiven i 1300-talets nattvardssilver.

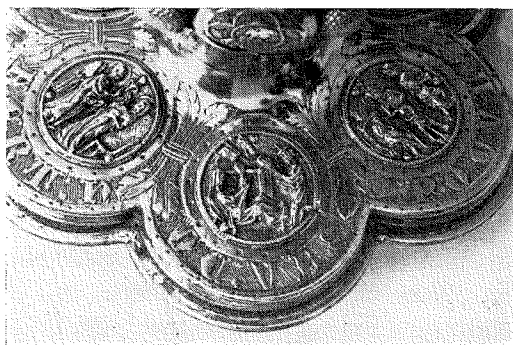
På kalken i Västerås följes framställningen av Kristi Födelse omedelbart av scenerna Kristus inför Pilatus, Gisslingen och en Golgatagrupp. I de citerade relieförnerade kalkarna följes på liknande sätt Kristi Födelse av Gisslingen, Korsbärningen och Korsfästelsen.

En kalk i Vessige kyrka bär på nodens utsprång bokstäverna O-S-A-N-N-A,

jubelropet som hälsade Frälsaren vid intåget i Jerusalem på palmsöndagen, jubelropet som sjunges i anslutning til Sanctus vid mässans firande: Hosanna in excelsis.

På foten bär Vessigekalken följande inskrift: XPO SEPTO TVMVLANTVR IN ISTO (Den [här] inneslutna Kristus är gravlagd i detta [kärl]).

Sedan korsfästelsen bragts i åminnelse genom den på förvandlingen följande elevationen, tjänstgör kalken under de fortsatta mässhandlingarna enligt de medeltida ritualisternas utläggning som Kristi grav; paténe är då stenen, som täcker gravens öppning. En medeltida bön vid nattvardskärlens invigning har följande lydelse: "Vi bedja Dig, o, Herre, att Du

10 a—b. Östervåla kyrka, Up. Kalk, detaljer av foten.

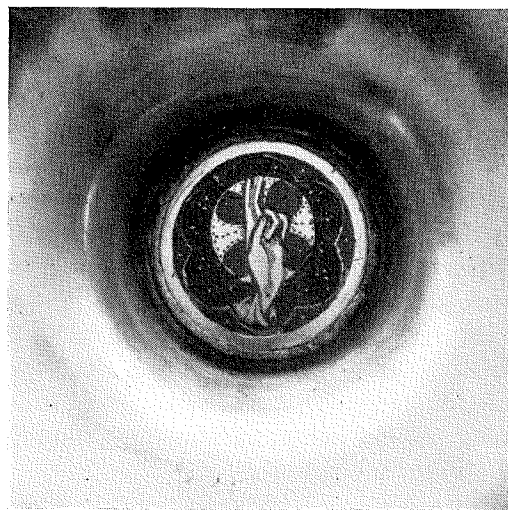
ville göra dessa kärl till en ny grav för Vår Herre Jesu Kristi kropp och blod.”¹⁵

Men paténer lyftes från kalken, och med bönen Agnus Dei hälsar mässförrättaren den återuppståndne Frälsaren kort innan kommunionen sker. Den på korset offrade Kristus är det nya förbundets påskalamm — det eukaristiska lammet bär den återuppståndne Frälsarens korsmärkta segerfana. Figursviterna på kalkarna i Västerås, Horn, Aringsås, Björksta, Romfartuna och Östervåla avslutas med framställningar av den återuppståndne Kristus, triumferande stigande ur sarkofagens öppning.

På korset offrade sig Kristus till människornas frälsning i djupaste självförnedring — på altaret offerar sig den odödliga, förklarade Frälsaren, härlighetens konung, på övernaturligt och mystiskt vis.

Den välsignande utsträckta Gudshanden, graverad på brättet och i skålen till ett flertal paténer (t. ex. i Håtuna och Irsta) är en sinnebild för den gudomliga allmakt, genom vars bistånd nattvardsundret sker. På kalkar i Uppsala domkyrka och Fellingsbro kyrka är Manus Dei anbragt i en medaljong på undersidan

av kalkens fot, osynlig för deltagarna i nattvardens firande men genom sin blotta existens liktydig med en åkallan och en anropan, en frambesvärjelse av den gudomliga allmaktens medverkan för att förvandlingens under måtte komma till stånd och ge mässans måltid dess rätta, välsignelsebringande kraft och giltighet (fig. 11). — När Gudshanden är graverad på paténernas undersida som i Bältinge och Skänninge, är den omedelbart

11. Fellingsbro kyrka, Vsm. Kalk, detalj av medaljong på fotens undersida.

¹⁵ Se Witte a. a. s. 21 f.

12. Västerås domkyrka. Patén, detalj av undersidans gravyr.

lyft över kalkskålens innehåll, när paténer tjänstgör som kalkens lock.

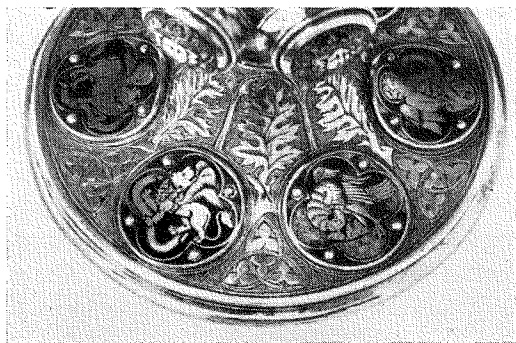
De brukligaste framställningarna i de svenska paténernas skålar är Guds lamm och den i majestät tronande Frälsaren. På paténer i Romfartuna och Gamla Uppsala rinner en blodstråle från lammets bröst ned i skålen till en framför lammet avbildad kalk, och de tronande Majestatsbilderna ha nästan utan undantag ett sprund öppnat i tunikan över höger bröst, blottande Kristi sidosår (fig. 12). Det är från Kristi uppstuckna högra sida, som blodet strömmar till människornas frälsning vid det heliga sakramentets ständigt förnyade soningsoffer.

När paténerna i Västerås och Fellingsbro vila som lock över respektive kalkar, får den graverade Majestatsbilden på paté-

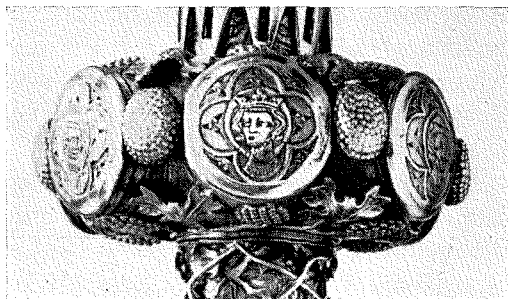
nernas undersida sin fulla mening: Kristi händer äro då lyfta över kalkens innehåll, och bröstsåret, det eukaristiska blodets heliga källa, är blottad över vinet, som förvandlas.

Att den heliga hostian vid dess utdelning som nattvardsbröd är Kristi sanna kropp åskådliggöres på det mest realistiska vis genom en egenartad, graverad dekor, gemensam för ett tiotal paténer. På brättet äro fyra runda medaljonger symmetriskt fördelade med Kristi huvud, i sidled utsträckta, genomborrade händer och jämfota placerade fötter (ex. paténer i Långtora och Alunda, fig. 7—8). När de invigda oblaterna fylla paténens skål äro de Kristi kropp, och först då får brättets graverade dekor sammanhang och mening. Kristus är återgiven såsom uppstån- den med lemmarna bärande korsoffrets sårmärken, och framställningen har till syfte att tjäna som vittnesbörd om oblatens skedda förvandling till Kristi eukaristiska kropp.

Nattvardskärlets nytestamentliga figurscener likaväl som framställningar av mer perifer art, apostlarna (på Uppsala domkyrkas kalk, fig. 3), de fyra evangelistsymbolerna (kalken i Vadstena klosterkyrka, fig. 13) och helgon såsom St. Olof, St. Erik och St. Laurentius (kalken i

13. Vadstena klosterkyrka. Kalk, detalj av foten.

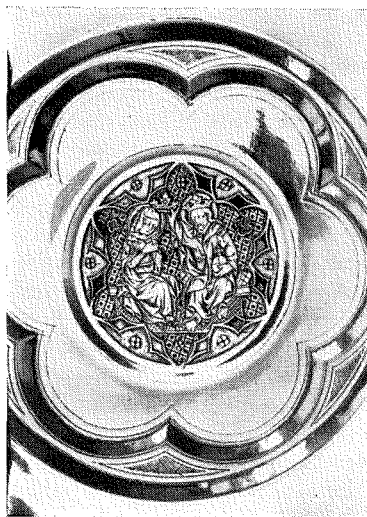
14 a—b. Östervåla kyrka, Up. Kalk, detaljer av noden med St Erik och St Laurentius.

Fellingsbro), kunna sättas i direkt samband med mässtexten. I den katolska mässan läses för vissa festdagar en speciell Präfation med omnämmande av dagens innebörd (Kristi födelse, Epifanien, Passionen, Uppståndelsen etc.). Den celebrerande, som omedelbart efter åtnjutandet av den heliga hostian ägnar en stilla stund åt tillbedjan och tack till Frälsaren, som kommit till honom, bör föreställa sig Frälsaren i en gestalt och situation, svarande mot respektive festdag: vid jul som barnet i krubban, under passionen som den plågade Kristus, på påskdagen som den ur graven stigande Frälsaren. Vid helgonfesterna föreställer sig den celebrerande Kristus trona i majestät vid Gud Faderns högra sida, omgiven av änglar och heliga med dagens speciella helgon i förgrunden.

För Gudsmodersfesterna finnes en speciell Präfation och även för apostla- och evangelistfesterna. Såväl Jungfru Maria som apostlarna och de heliga martyrerna åkallas även i den dagliga mästjänsten: före konsekrationen för att bedja om deras förbön, efter konsekrationen för att ära dem. I den efter konsekrationen omedelbart efter Pater Noster följande bönen nämnas särskilt gärna kyrkans, klostrets eller stiftets skyddspatroner, där

nattvarden firades. På noden till kalken i Östervåla äro ärkestiftets skyddshelgon, St. Erik och St. Laurentius framställda (fig. 14 a—b), på foten till Linköpings domkyrkas 1200-talskalk äro kyrkans skyddspatroner, apostlarna Petrus och Paulus placerade på ömse sidor om fotens kalvariegrupp.

Framställningen av Marie Kröning, som samtidigt visar Kristus i majestät och upphöjelsen av Guds Moder, den med eukaristiens under symboliskt så nära förknippade Jungfru Maria, har varit ett

15. Västerås domkyrka. Patén, detalj av översidans gravyr.

älskat motiv i de svenska altarkärlens utsmäckning: det förekommer i graverat och emaljerat arbete på foten till kalken i Fellingsbro, på paténer i Västerås (fig. 15), Uppsala och Roslagsbro.

Den rent eukaristiska symbolen pelikannen i sitt rede, närande sina ungar med sitt eget blod, förekommer däremot endast på kalken i Vadstena, här i kombination med Guds lamm och de fyra evangelist-symbolerna (fig. 13).

Medeltidskyrkans kända strävan att i bild didaktiskt levandegöra sin lära har funnit pregnanta uttryck i nattvardssilvrets dekor under 1300-talet. Det heligaste, det mest upphöjda av mysterier, nattvardsundret, har konkretiserats i bild av guldsmedens gravstickel så långt det över huvud är möjligt. Endast ett hostiemirakel kunde på synbarare sätt åskådliggöra

brödets och vinets förvandling till Kristi blod och lekamen. Just under 1300-talet, när Kristi lidande och död stodo i centrum för den religiösa meditationen och det konstnärliga skapandet, äro vittnesbörden om hostiemiraklen talrika. En av de benådade var den heliga Birgitta av Vadstena, som en pingstdag, då Guds lekamen lyftes, "såg eld nedfara av himlen över hela altaret och såg ett bröd i prästens hand och ett levande lamm i brödet och ett lågande människoanlete i lammet. . . . Och återigen såg hon i prästens hand, när Guds lekamen upplyftes, en den allra fagraste unge man, som sade: Jag väl-signar eder som tro, men för dem, som ej tro, skall jag vara en domare."¹⁶

¹⁶ Citerat efter *Steffen* a. a. s. 121.

Zusammenfassung

Die am reichsten dekorierten schwedischen Abendmahlsgefässe aus dem Mittelalter stammen aus dem 14. Jahrhundert. Der Dekor der Gefässe ist logisch von ihrer Aufgabe bestimmt: Bild, Ornament und Schrift dienen dem Zweck, die Idee des Eucharismus lebendig zu machen: die Verwandlung des Brotes, Weines und Wassers in Leib und Blut Christi. Der Abendmahlskelch wird als Weinbecher dadurch charakterisiert, dass er mit gravierten und plastischen Weinreben verziert ist (Fig. 2—3), und der eucharistische Sinn des Dekors wird durch lateinische Inschriften klargelegt. Am Boden der Patenen findet man ein graviertes Medaillon, das in Form, Grösse und Bildmotiv an das Abendmahlsbrot dieser Zeit erinnert (vergl. den Hostieneisen, Fig. 5, und die Patenen, Fig. 6—8, Fig. 12).

Die mystische Verwandlung des Abendmahlsweines und der Hostie in Leib und Blut Christi ist eine Parallele zum Wunder der Inkarnation. Das Erlösungswerk Christi fängt mit dem Gruss des Engels in Mariä Verkündigung an, erreicht seinen Höhepunkt im

Opfer am Golgathakreuz und findet seine endgültige Bestätigung durch die Auferstehung. Das ganze Opferwerk wird bei der Feier der Messe mit symbolischen Mitteln wieder lebendig gemacht und am Dekor der Abendmahlsgefässe im Bild wiedergegeben (Fig. 9—10). Der Verkündigungsgruss ist oft an den Abendmahlsgefässen eingraviert worden und das Medaillon der Patenen stellt nicht selten ein Muttergottesbild mit dem Kind dar (Fig. 8). Das Kreuzopfer auf Golgatha ist das Zentralmotiv des Figurendekors am Abendmahls-silber; die am spärlichsten gezierten Kelche tragen als einzigen Dekor ein Kruzifix (Fig. 1).

Eine segnende Gotteshand, an der Patene oder auf einem Medaillon an der Unterseite des Kelchfusses eingraviert (Fig. 11), ist ein Symbol der Allmacht Gottes und eine Anrufung, dass sie zum Wunder der Verwandlung beitragen möchte.

Die üblichsten Darstellungen an den Hostientellern ist das Lamm Gottes oder Majestas

Forts. sid. 52

Sveriges tre kronor och Stockholms stadsvapen

Av Arvid Bergbman

I en artikel med titeln "Tre kronor", införd under strecket i Svenska Dagbladet den 16 mars 1949, sökte jag visa, hur Sveriges riksvapen, trekronorsvapnet, uppkommit, och gjorde gällande, att Albrekt av Mecklenburg valt sköldemärket tre kronor som sinnebild för den värdighet, han undfått genom att utropas till landets konung. Styresmannen för armémuseum docenten Heribert Seitz har sedan i Rig 1950 publicerat en uppsats "Sveriges tre kronor i sitt europeiska sammanhang" och med stor lärdom och utomordentlig grundlighet tagit upp såväl denna som andra teorier rörande trekronorsvapnets uppkomst till prövning. Seitz visar, att de tre kronorna icke äro en ensidigt svensk företeelse utan jämväl förekomma på andra håll. Hans viktigaste exempel är staden Kölns stadsvapen, i vilket sammanhanget mellan sköldemärket och den bibliska legenden om heliga tre konungar är ovedersägligt. Men även i den anglosachsiska världen spelar trekronorsmotivet en betydande roll, speciellt i samband med kung Artur och sankt Edmund samt såsom sköldemärke för Irland. I fråga om kung Artur gör Seitz gällande, att ett direkt samband med heliga tre konungar åtminstone kan tänkas, medan ett dylikt samband, ehuru troligt, icke är

påvisbart för sankt Edmunds del och heller icke för Irlands del. Vidare anför Seitz den engelska staden Kingston-upon-Hull's vapen som exempel på en trekronorssköld, som kan ledas direkt tillbaka till heliga tre konungar. Dessutom nämner Seitz ett fall från Vika kyrka i Dalarna, där tre kronor säkerligen ha samma betydelse. På grundval av vad han sålunda anför och med hänvisning till den religiösa symbolikens stora betydelse under medeltiden ställer Seitz till sist — i mycket försynt form — följande fråga: om de tre kronorna ute i Europa — åtminstone i ett fall dessutom i vårt eget land — bevisligen utgöra en symbol för heliga tre konungar, varför skulle de ej göra detsamma, när de funnit vägen till vårt riksvapen?

På detta kan man svara med en motfråga: även om tre kronor i något eller några fall ute i Europa och t. o. m. i något enstaka fall i vårt land bevisligen utgöra en symbol för heliga tre konungar, varför skola de behöva göra det i vårt riksvapen? Det förefaller mig nämligen, att Seitz söker draga alltför vittgående konklusioner av sitt material och i någon mån hemfaller åt önsketänkande. Att de tre kronorna i Kölns vapen syfta på heliga tre konungar är givetvis höjt över allt

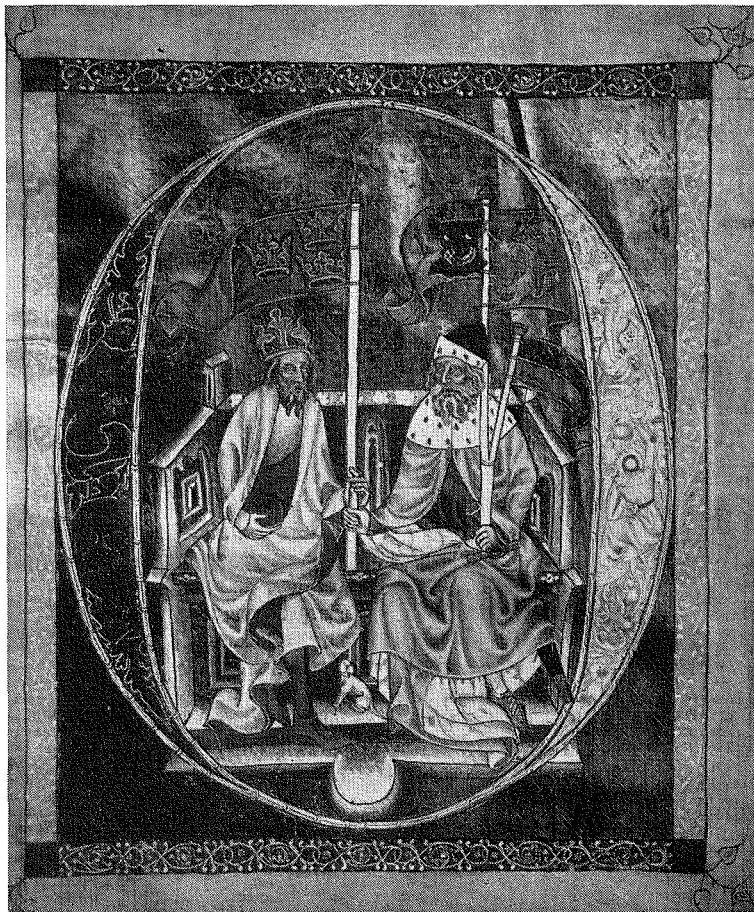

1 a och b. Albrekts av Mecklenburg båda sekret med respektive en och tre kronor.

tvivel. Till Köln överfördes nämligen år 1164 från Milano de heliga tre konungarnas relikier, och staden kom därigenom att stå under dessa helgons speciella beskydd. Detta alluderade man på i det senare tillkomna stadsvapnet; tidigare hade staden i sitt sigill fört en bild av sankt Petrus. Dyligt är en vanlig företeelse, till vilken parallellfall finnas även i vårt land. Man tillämpade därvid, som Seitz också anger, den s. k. pars pro toto-regeln, dvs. man lät delen representera det hela och markerade konungen medelst hans krona såsom varande hans mest karakteristiska emblem. Men därmed är icke sagt, att tre kronor *alltid* måste betyda heliga tre konungar. För att vara berättigad att antaga ett sammanhang därvidlag torde det vara nödvändigt att kunna påvisa någon annan anknytning till heliga tre konungars-motivet. Om vårt land haft dessa tre konungar som sina speciella skyddshelgon, hade saken varit klar, men

denna premiss föreligger ej, och vi äro därför inte berättigade att av kölnervapnet draga några slutsatser i fråga om vårt riksvapen.

Det enda vi med säkerhet för vår del kunna sluta av kölnervapnet är att en konung i heraldiken kan symboliseras medelst en krona. Tre kronor kunna betyda heliga tre konungar, men de kunna även, som vi skola få se, beteckna *en* konung. Seitz erkänner, att för heraldiska element i allmänhet (t. ex. liljan) antalet oftast är oväsentligt, och det finns ingenting som stöder hans antagande, att kronan skulle utgöra ett undantag från denna regel. Att en figur som sköldemärke ofta upprepas tre gånger står sannolikt i samband med den skräck för tomrummet, som utmärker medeltidens konstnärer: tre figurer utfylla skölden bättre än en. Givetvis kunna symboliska skäl ha inverkat, men det kan i så fall lika gärna vara t.ex. en anspelning på treenigheten som på

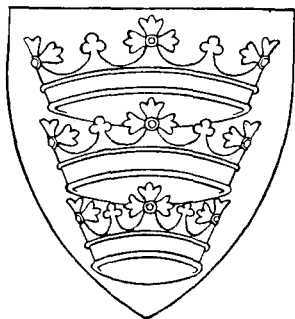

2. Albrekt av Mecklenburg och hans fader å titelbladet till Ernst von Kirchbergs rimkrönika 1378.

heliga tre konungar. Treenighetsbegreppet torde sannolikt inte ha varit mindre medvetet i medeltidens tankevärld än tanken på heliga tre konungar. Och vi få inte glömma en sak, som Seitz visserligen nämner men inte går närmare in på: Albrekt av Mecklenburg hade även ett sekret med en ensam krona i skölden. Det är svårt att bringa detta förhållande till överensstämmelse med anspelningen på heliga tre konungar, där tretalet måste vara av fundamental betydelse. En ensam krona respresenterande konungen före-

kommer dessutom tidigare på både mynt och sigill.

Om Albrekt av Mecklenburg valde kronan som sin symbol för att markera sin kungavärdighet, så kunna liknande skäl ha varit anledning till att samma symbol av engelska medeltidsheraldiker tillskrevs den förheraldiske kung Artur, konungen par excellence i den brittiska sagovärlden. Sannolikheten härför torde vara lika stor som för den av Seitz antydda möjligheten, att det skulle vara inflytande från heliga tre konungar. Vore det senare rik-

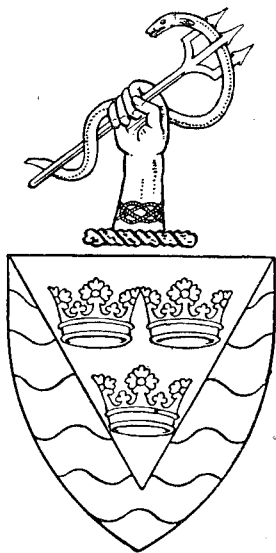
3. Kingston-upon-Hull's vapen. Ur C. W. Scott-Giles, *Civic Heraldry*.

tigt, skulle man troligen i detta sammanhang någon gång även träffa på heliga tre konungars vapen: Balthasars morian, Kaspars stjärna och måne och Melchiors stjärnor, men så är icke veterligen fallet. Sankt Edmund kan som Seitz antyder ha "ärvt" de tre kronorna från Artur. Kronornas inbördes ordning är härvidlag icke av någon betydelse. I förbigående kan här nämnas, att Seitz' hänvisning till Albrekts baner 1378 är missvisande så tillvida som kronorna där icke äro ordnade två och en utan två över varandra närmast stången och en mittpå utanför dem.

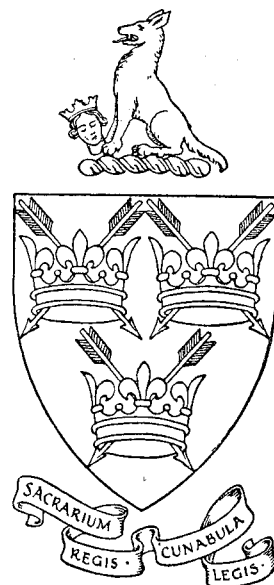
På Irland äro tre kronor provinsen Munsters sköldemärke, men om deras ursprung är intet bekant. Rikard II upptog dem, enligt vad Seitz anför, i sin egenkap av suverän över Irland och förlänade dem åt earlen av Oxford, då denne år 1386 blev hertig av landet. De användes även av Thomas Cranley, ärkebiskop av Dublin, kansler och vicekonung av Irland, och kommo troligen genom honom in i Oxfords universitets vapen, då han var universitetets kansler. Även om de ursprungligen stamma från kung Artur och Sankt Edmund, bevisa de i förevarande sammanhang ingenting, så länge dessas vapen ej kunna med säkerhet anknytas till heliga tre konungar. Vad slutligen beträffar Kingston-upon-Hull's vapen, förtjäna

Seitz' uppgifter att synas något närmare, då det förefaller att han vilseförts av sin sagesman, C. W. Scott-Giles citerar visserligen i sin *Civic Heraldry* (London 1933) en tradition, "that these arms originated in the device of a local company of Merchant Adventurers who likened themselves to the three Kings of the East who followed the star to Bethlehem", han anför också ett uttalande av Fox-Davies: "A more likely origin may be found in the arms of the City of Cologne, and the habit of those who imported fine linen from that City to set up the arms thereof as indicative of the wares they delt in", men han slutar med att uttala följande som sin egen oförgripliga mening: "Still more likely is it that the crowns were adopted in token of Edward I, who, seeing its value as a port, took over the town of Wykeham-upon-Hull from the Monks of Meaux and gave it a charter, so that thereafter it was called the King's Town. This simple explanation of the arms, which seems to have been obscured owing to the fact that nowadays the town is commonly called Hull, is supported by the thirteenth-century seal which bears the figure of a king flanked by two lions and with a third at his feet." Till detta kan fogas, att Fox-Davies' åsikt knappast stödes av det förhållandet, att kronorna i detta vapen äro ordnade stolpvis och ej två och en, även om detta ej behöver betyda mycket. Vi få anledning att återkomma till detta vapen.

Vad slutligen beträffar de tre kronorna på Matteusängeln's bröst i Vika kyrka i Dalarna, är Seitz själv på det klara med att de ej kunna ha inverkat på riksvapnets utformning, även om han gärna vill leda bildens tillkomst tillbaka till en ge-

4. Isle of Ely County Council's vapen. Ur Scott-Giles, *Civic Heraldry*.

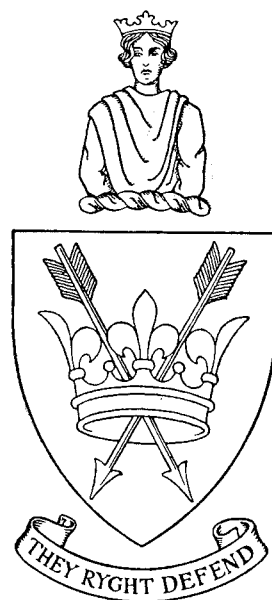
5. Bury St. Edmunds' vapen. Ur Scott-Giles, *Civic Heraldry*.

mensam motivkrets med heliga tre konungar som ämne.

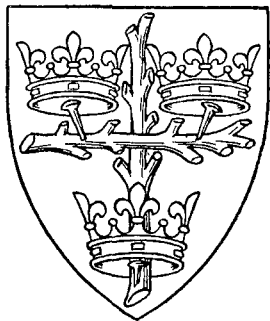
Egendomligt nog har Seitz ansett sig böra förbigå frågan om tre kronors förekomst i släktvapen. Renesse citerar i "Dictionnaire des figures héraldiques", del III (Bryssel 1897), ett trettiotal europeiska familjer, vilka föra som vapen en sköld med enbart tre kronor, och dessutom ytterligare ett betydande antal släkter med tre kronor i kombination med diverse häroldsbilder. Talrika släkter med namn som de Coninck, Dronning, de Keyzer, de Koning, König, Le Roy, Mauroy, Réal de Bussy, Regis, Roy m. fl. visa tydligt, att kronan blott alluderar på den värdighet som namnet syftar på, utan att det finns någon anledning att söka en anknytning till heliga tre konungars legend.

Det förefaller alltså som om Seitz ej skulle ha förebragt någon bindande bevisning för ett sammanhang mellan det svenska riksvapnets tre kronor och heliga tre konungar. I stället synes det av ho-

nom anförda exemplet Kingston-upon-Hull stödja min uppfattning, att de blott äro symboler för kungamakten. I Kingston-upon-Hull har man ursprungligen haft en bild av en konung i sigillet, och

6. Southwold's vapen. Ur Scott-Giles, *Civic Heraldry*.

7. Colchester's vapen.
Ur Scott-Giles,
Civic Heraldry.

denna bild ersattes i vapnet av konungens emblem, kronan, upprepad tre gånger. Flera liknande fall äro kända i engelsk kommunal heraldik. Isle of Ely County Council har i sitt vapen bl. a. en störtad röd spets belagd med tre kronor av guld, syftande på sankta Ethelreda, som tillhörde Östangelns konungahus, och i Bury St. Edmunds' och Southwold's vapen finnas resp. tre och en kronor som en direkt hänсыftning på St. Edmund. Av större intresse är kanske i detta sammanhang Colchester's vapen, från 1400-talet.

8. Stockholms stads sigill 1296.

9. Stockholms stads sigill 1326.

Det visar ett av två grenar bildat kors med inslagna korsspikar och åtföljt av tre kronor ordnade två och en. Det syftar på Helena, förmodad dotter till "gamle kung Cole" och maka till kejsar Claudius; hon skall enligt traditionen på en resa till Jerusalem år 326 ha funnit det heliga korset jämte de båda rövarnas kors. Här kan alltså bevisligen ingen anknytning till heliga tre konungar finnas, utan kronorna markera blott hennes höga börd.

Vi behöva emellertid ej gå över ån efter vatten utan kunna finna stöd på närmre håll, nämligen i Stockholms stads vapen. Stockholm hade i sitt äldsta sigill en stiliserad bild av en borg och i sitt näst äldsta en likaledes stiliserad avbildning av en befäst stad. Dessa sigillbilder äro ej att anse som sköldemärken. Sitt första riktiga vapen får Stockholm först med ett sigill från slutet av 1400-talet, som visar en sköld innehållande en öppen kro-

10. Stockholms stads sigill från slutet av 1400-talet.

na. Redan dessförinnan hade emellertid staden börjat använda ett annat sigill visande ett manshuvud krönt med öppen krona. Bilden står ej i en sköld utan fritt i det sexpassformiga fältet. Det har länge förmodats, att detta huvud skulle föreställa sankt Erik, men riksantikvarien Bengt Thordeman har på goda grunder ifrågasatt att detta är riktigt, och hans uppfattning synes stödas av att huvudet saknar gloria, även om detta icke utgör något bindande bevis. Det kan därför förmodas, att det bara skall vara ett stiliserat kungahuvud vilket som helst, i vapnet återgivet med pars pro toto: kronan i stället för hela huvudet. Meningen skulle naturligtvis vara att beteckna Stockholm som konungens speciella stad, vad vi nu

* Sedan denna uppsats skrevs, har riksantikvarien Thordemans stora arbete "Erik den helige Historia Kult Reliker" utkommit. I detta ger Thordeman uttryck för en analog uppfattning.

mera kalla huvudstaden.* Det förefaller alltså, att vi här ha en ganska exakt parallell till Kingston-upon-Hull i England. Liksom denna stad i sitt ursprungliga sigill hade bilden av en konung för att markera sin värdighet som the King's Town, konungens stad, och sedan i sitt vapen ersätter denna med konungens symbol, kronan, så hade också Stockholm i sitt sigill bilden av en konung, låt vara blott hans huvud, och ersatte den i vapnet med en krona, troligen av samma skäl som den engelska staden: att det är bättre heraldik. Tyvärr kunde kronan icke hävda sig här i det långa loppet, men det beror på att förståelsen för heraldikens rätta väsen är mindre i Sverige än i England.

11. Stockholms stads sigill 1376.

Zusammenfassung

In einem früheren Artikel hat der Verfasser geltend gemacht, dass Albrecht von Mecklenburg die drei Kronen als Reichswappen Schwedens angenommen hat, um seine neuerworbene königliche Würde hervorzuheben. Heribert Seitz hat aber in einem Artikel in der RIG Jahrg. 1950 gegen diese Theorie behauptet, dass die drei Kronen sich auf die Heiligen Drei Könige beziehen, wobei er sich vor allem auf das Vorkommen der drei Kronen im Wapen Kölns beruft. Der Verfasser tritt dieser Behauptung entgegen und weist darauf hin, dass Albrecht zwei Sekrete hatte: das eine mit einer Krone, das andere mit drei Kronen. Sowohl in der kontinentalen Geschlechterheraldik als auch in der englischen Gemeinderheraldik findet man zahlreiche Beispiele dafür, dass Kronen im Schilde nur eine Hindeutung

auf die königliche Würde sind. Einer der unverkennbarsten Fälle ist die Stadt Kingston-upon-Hull, auf deren Siegel ursprünglich ein König dargestellt war; später wurde aber dieses Bildnis durch drei pfahlweise gestellte Kronen ersetzt um dadurch zu bestätigen, dass sie die Stadt des Königs war. Das Siegel der Stadt Stockholm bietet eine Parallele dazu. Nachdem es erst eine Burg und dann ein stilisiertes Stadtbild zeigte, enthält das Stadtsiegel vom Jahre 1377 einen gekrönten Kopf, der als der Kopf St. Eriks aufgefasst wurde aber wahrscheinlich nur einen gekrönten Königskopf darstellte. Am Ende des 15. Jahrhunderts wurde dieses Bild des Siegels durch eine Krone im Schilde ersetzt, ein Wappenbild das leider nicht beibehalten wurde.

Forts. fr. sid. 44

Domini. Von der Brust des Lammes fließt zuweilen ein Blutstrahl herab in einen davorstehenden Kelch (Fig. 6) und am Majestas-Bild ist immer die Brustwunde entblösst (Fig. 12): bei der Wiederkehr des Versöhnungsopfers des Sakramentes strömt das Blut aus der verwundeten rechten Seite Christi.

Die Verwandlung des Abendmahlsbrotes in wahren Leib Christi wird durch eine eigenartige Gravierung am Rande der Patenen dargestellt: vier Kreise mit dem Kopf, den Händen und Füßen Christi (Fig. 7—8). Wenn die geweihten Oblaten die Schale füllen, vervollständigen sie die Gravierung des Randes.

Auch die Darstellung der Apostel und Mär-

tyrer, die ihr Blut als Nachfolger Christi vergossen haben, ist logisch begründet im Dekor der Abendmahlsgefäße durch den Text der katholischen Messe (Fig. 2—3, 14). Das rein eucharistische Symbol, der Pelikan im Nest, kommt nur an einem Kelch in Vadstena vor (Fig. 13).

Im Mittelalter war die Kirche bestrebt ihre Lehre didaktisch im Bild lebendig zu machen und dies hat auch im Dekor der Abendmahlsgefäße einen prägnanten Ausdruck gefunden. Nur ein Hostien-Mirakel könnte die Verwandlung des Brotes und Weines in Leib und Blut Christi sichtlicher machen. Unter denen die ein Hostien-Mirakel in Schweden während des 14. Jahrhunderts erlebt haben, war die heilige Brigitte aus Vadstena.

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

PER NYSTRÖM: *Stadsindustriens arbetare före 1800-talet*. Stockholm 1955. 468 s. Häft. kr 21:—, inb. 27:—.

Manufakturindustrins historia har länge tilldragit sig livligt intresse och givit upphov till en omfattande litteratur. Bland dess många problemkomplex har tidigare de näringspolitiska och doktrinhistoriska jämte frågor rörande arbetarnas levnadsförhållanden främst blivit uppmärksammade och skärskådade huvudsakligen från socialpolitiska och liberala idésynpunkter.

När Per Nyström i sin gradualavhandling "Stadsindustrins arbetare före 1800-talet" tagit upp manufakturerna till behandling, har han valt "att belysa främst de sociala gruppbildningarna inom manufakturindustrin och dessas förhållingssätt gentemot varandra och mot den omgivande miljön av andra socialgrupper". Han deklarerar också i sitt förord, att "för utformningen av denna för sociologien karakteristiska problematik har givetvis — vetenskapshistoriskt sett — den materialistiska historieuppfattningen varit av största betydelse". Nyströms problemuppläggning visar sig utomordentligt fruktbar. När han sätter sina strålkastare på socialgrupperna, deras struktur och verksamhet, framträder hela närings- och samhällslivet och den ekonomiska politiken i nytt ljus. De ter sig som ett ekonomiskt-politiskt-socialt kraftfält, där strömningar och händelseförlopp genom olika kraftkombinationer dirigerats helt annorlunda än man tidigare föreställt sig.

För studiet av gruppbildningarna inom näringslivet erbjuder manufakturerna ett lika omfattande som svärbemästrat källmaterial. De uppgifter, man behöver komma åt, ligger ofta inkapslade i vilseledande omslag. Vanskligheterna blir inte mindre genom att samtidens diskussioner och eftervärldens bearbetningar överflödar av motstridande uppfatt-

ningar och tolkningar. Nyström låter sig emellertid inte förskräckas. Han känner sig snarare upplivad av dylika svårigheter. Med skarpsynt analys, klarläggande kombinationer och uppfriskande radikala synpunkter tar han fram det väsentliga och sätter in det i sina sammanhang. Detta innebär ofta i förhållande till tidigare historieskrivning på området så betydande ommöbleringar och omvärderingar, att man ställes inför ett nytt och inspirerande sätt att se och angripa problemen. Huruvida det sedan skall etiketteras som materialistisk historiesyn eller något annat må lämnas därhän. Gentemot doktriner över huvud visar sig Nyström så obunden och fri, att en etikettering faller sig vansklig.

Framställningen rör sig framför allt om förhållandena inom textilmanufakturerna. Detta motiveras ingalunda av att denna bransch hade någon större omfattning. Tvärtom var den i det hänseendet mycket blygsam. Det beror i stället på att källmaterial och samtidsdiskussioner ligger så till att manufakturindustrin och likartade näringsgrenars organisationssystem och institutionsväsen över huvud bäst kan följas och studeras just genom textilbranschen. Därifrån kommer förf. självfallet in på jämförelser i olika riktningar och plan såsom med hemslöjden och hantverket liksom med andra industrigrenar, mellan städernas och landsbygdens folk, mellan borgare-, adel- och bondeståndens gruppbildningar och deras ställning i det samhälle, vars hela uppbyggnad så starkt influerats av feodalväsendet.

I ett inledningskapitel om handelskapitalismens industrisystem ges en klar och kortfattad exposé över textilindustrin i de stora europeiska handelsländerna fr. o. m. 1200-talet, Hollands frammarsch till en på industri, handel och sjöfart grundad maktställning och grannländernas därav föranledda motåtgärder, som efter hand utbildades till vad som senare

blivit kallat merkantilsystemet. Därefter följer avhandlingens huvuddel, som gäller manufakturindustrin i Sverige under 1600- och 1700-talen, uppdelad på sju kapitel. Boken, som utgör fjärde delen i Landsorganisationens stora samlingsverk över den svenska arbetarklassens historia, avrundas med ett kapitel om arbetarnas sociala förhållanden, som är författat av licentiaten Gösta Walldén. Detta kapitel utgör ett självständigt och f. ö. även det ett förtjänstfullt arbete för sig.

Nyström framhåller inledningsvis, att före maskinindustrialismens tid konsumtionsfärdiga produkter, som ingick i de breda folklagrens förbrukning och som därför var massartiklar, i mycket liten utsträckning var föremål för industriell tillverkning och för handel. Mycket tillverkades hemslöjdmässigt i hemmen av förbrukarna själva. I övrigt tillgodosågs behovet till största delen av hantverkare, som arbetade på beställning eller eljest för direkt avsättning till fast kundkrets inom snävt begränsade råjonger. Dessa produktionsvanor kunde inte utan vidare brytas ned. Det blev emellertid en av köpmannaverksamhetens uppgifter att söka rasera dem för att möjliggöra handel med dessa produkter samt industriell tillverkning i större skala.

Sedda från dessa synpunkter grupperar sig formerna för framställning och avsättning av textilier ganska klart i fyra olika organisationssystem: hemslöjdens, skråhantverkets, manufakturindustrins och maskinindustrins. Här gäller det alltså i första hand att undersöka manufakturindustrins grupper.

Nyström har främst uppehållit sig vid de organisatoriska och institutionella sidorna. De föremålmässiga och redskapstekniska visar han visserligen förtrogenhet med. Men han glider över dem med lätt hand t. o. m. så lätt, att han avstått från alla illustrationer. Framställningen skulle givetvis ha blivit mer åskådlig och lättillgänglig, om författaren utnyttjat även bildens uttrycksmedel, som ofta kan ge bättre besked än många ord. Därtill kommer, att redskapens och anläggningarnas tekniskt materiella karaktär står i så intimt förhållande till de organisatoriska och ekonomiska att förbiseende av den ena sidan kan leda till missförstånd av den andra, även om Nyström hållit sig fri därifrån. Men det förhåller sig inom historieskrivningen fortfarande ofta så,

att forskare inom ämnet historia ännu liksom inte riktigt kommit sig för att allvarligare utnyttja de föremålmässiga källorna liksom å andra sidan deras kolleger inom de s. k. sakämnena inte gjort sig lika hemmastadda med arkivens skriftliga dokument som med föremålen.

I anslutning till Alfred Dorens avhandling om den florentinska ylletygsindustrin anmärker Nyström, att det i allmänhet förutsättes, att den hantverksmässiga skråorganisationen skall representera en äldre och mera primitiv form av industriorganisation och att förlagsindustrin "utvecklats" ur denna. Emellertid visar sig, fortsätter Nyström, textilindustrin så långt dokumenten går tillbaka ha varit organiserad som förlagsindustri i de medeltida textilcentra. Föreställningen om ett tidigare utvecklingskede hos denna måste bli en konjektur. Det som med hjälp av källorna kan konstateras är, att på 1200-talet förekom i dessa sida vid sida två helt olika typer av industriorganisation: förlagsorganisationen inom den stora textilindustrin samt skråorganisationen inom alla de hantverksbranscher, som tillverkade produkter för ortens eget behov. Studerar man föremålskällorna närmare, kan man såsom Sven T. Kjellberg gjort klarlägga en redskapsteknisk utvecklingsserie för t. ex. spinnkrok — slända — spinnrock — spinnmaskin. Det är väl sådant, som oklart ligger bakom nyssnämnda föreställning. När det gäller organisationssystemen ligger saken annorlunda till. Man måste här instämma i att någon utveckling från hantverkets skråorganisation till manufakturernas förlagsorganisation i betydelsen övergång från lägre till högre former inte kan ha ägt rum, ja inte ens varit möjlig. Nyström har säkert rätt i, att vi i stället har att göra med en vertikal uppdelning. På ena sidan stod de egentliga hantverkarna, på den andra manufakturisterna. Såsom grupper betraktade var de båda var för sig från grunden olika.

De egentliga hantverkarna arbetade i små, självständiga företag och avsatte sina produkter inom lokalt begränsade områden direkt till konsumenterna. Företagens ägare — mästarna — var inom de strängt åtskilda yrkena sammanslutna i skråambeten, medhjälparna i gemenskap. Båda dessa var på en gång fackligt-ekonomiska intressesammanslutningar, so-

ciala hjälpföreningar och umgängessällskap. De uppbars av en starkt utbildad broderskapsideologi. Förhållandet mellan mästare, gesäller och lärpojkar präglades av patriarkalbetonad samhörighet. Ekonomiska och sociala motsättningar, som givetvis icke saknades, trädde i bakgrunden gentemot samhörigheten. Formellt framträdde hantverkarna i strikt organiserade sammanslutningar, som hade styrelser, ordförande, kassaförvaltare, sammanträden med protokoll och allt vad sådant benämnes i nutida föreningsterminologi.

Manufakturisterna å andra sidan utgjorde ett i flera hänseenden mycket märkligt grupp-komplex. Organisationstekniskt och formellt företedde de inga andra föreningsmanifestationer än de ekonomiska företagen. Dessa utgjordes av handelshus, som ägde verktyg, råvaror och halvfabrikat samt tvärs igenom ett flertal yrken höll ihop och behärskade hela den produktionsprocess, i vilken de var engagerade. Sina färdiga varor avsatte de på vidsträckta, internationella marknader. Handelshusens innehavare — storköpmännen — bildade ett fåtaligt överskikt, ganska lösligt sammanhållet av gemensamma ekonomiska och sociala intressen men utan någon klart framträdande föreningsorganisation. Gentemot detta överskikt framstod alla de, som var i företagens tjänst, såsom ett underskikt av i stort sett egendomslösa lönearbetare, vilkas försök till sammanslutningar stämplades som s. k. sammansättningar, för vilka de av offentliga domstolar dömdes till dryga böter.

Vid sidan om dessa båda centralgrupper fanns sedan gammalt hemslojdens, inbäddade i miljöer och organisationstyper av andra slag. Under 1800-talet tillkom industrikapitalismens maskinindustri med helt annan teknik och organisation.

I förhållande till andra samhällsgrupper skapade sig manufakturisternas storköpmän en samhällsställning genom politiska maktpositioner och privilegier, som i mångt och mycket var likvärdiga med dem, som innehades av tidens högsta samhällsklass, adeln.

Det stora och innehållsrika dokumentmaterialet rörande manufakturisterna består av reglementen och institutioner, utfärdade respektive inrättade under medeltiden av städernas styrelser och under 1600- och 1700-talen av statliga myndigheter. Det är ett omfattande

och ingående regleringsväsen, som här framträder och som ingalunda saknade motsvarigheter på andra områden i medeltidens och 1600- och 1700-talens samhällen. En tid uppfattades det som utslag av "det medeltida kynnet" eller uttryck för ett allmänt och gemensamt intresse och tillkommet för allas väl. Senare har det för historiker med liberal grundsyn framstått som utslag av statligt-byråkratisk planhushållning och näringstvång till men för det fria näringslivet.

När Nyström granskar fixeringsbilden eller det ekonomiskt-politiskt-sociala kraftfältet som han kallar den, framträder helt andra perspektiv och syftemål. Under skarpsynt analys och kombination klarlägger han hur detta system var beskaffat, hur det vuxit fram och var de drivande krafterna satt hemma. Han finner därvid dels en allmän och gemensam strävan efter föreskrifter till säkrande av goda standardkvaliteter och rimliga priser på varor och tjänster, dels en intensiv och mångskiftande intressekamp om föreskrifternas uppläggning och positionerna som övervakare av deras efterlevnad. Han finner vidare, att det var manufakturisternas kapitalförläggare — storköpmännen — som genom att väva sina intressen samman med lämpliga urval från dem hos andra grupper lyckades åstadkomma det system av föreskrifter och övervakningsinstitutioner, som blev ett så smidigt och effektivt medel dels för kontroll av de olika produktionsmomenten samt överinseende och disciplinering av ytterligt spridda och heterogena arbetarskaror, dels för att förskaffa köpmännen själva oinskränkt rörelsefrihet, vidsträckta privilegier och inflytelserika samhällspositioner. Maktinnehavare av skilda slag såsom stadsstyrelser, enväldiga feodalfurstar, doktrinära politiker, riksdagar och regeringar lyckades dessa köpmän förmå att utfärda och genomdriva föreskrifter, som främst tjänade deras egenintressen. T. o. m. Colbert, den mest berömde företrädaren för statlig planhushållning i äldre tid framstår i Nyströms porträttversion snarast som exekutor för de parisiska handelshusens intentioner. Bilden får på så sätt ett nytt och delvis kanske chockerande innehåll. Den är också målad med schwung och elegans.

Stundom kan framställningen förefalla grumlad av inkonsekvenser. Men vid närmare

granskning blir man snarare böjd att se dem som uttryck för verklighetens egen brokighed och mangfold. Genom att låta motsägelserna fritt komma till uttryck lämnas också goda uppslag till fortsatt forskning och diskussion, som säkerligen icke kommer att utebli.

Nyström betecknar själv sin avhandling som "ett försök till sociologisk historieskrivning". Efter ett så inspirerande och framgångsrikt försök och sedan sociologien nu fått en plats vid våra universitet som ett självständigt och populärt ämne har man alla skäl att hoppas på att den skall få många efterföljare.

Olof Hasslöf

Sveriges byordningar. Utgivna av SIGURD ERIXON och SVEN LJUNG. Vol. II: 1. *Byordningar från Skåne: V. Göinge härad.* Samfundet för svensk folklivsforskning. Stockholm 1955. 392 s.

Anmelderen skal gerne indrømme, at hans første reaktion efter modtagelsen af det første bind i serien "Sveriges byordningar" var en højst uvidenskabelig misundelse. Nemlig en misundelse på dansk forsknings vegne over, at svenske folklorister, filologer, kulturhistorikere og retshistorikere nu får en videnskabeligt set fuldt tilfredsstillende udgave af de i så mange henseender så værdifulde landsbyvedtægter, medens vi i Danmark endnu i en uoverskuelig tid må nøjes med den utilfredsstillende udgave af "Danske vider og vedtægter", som vi nu har. Den danske udgave omfatter nemlig langt fra hele det nu kendte materiale, og dens værdi forringes af den mangel på videnskabelige udgiverprinciper, der præger den. Fortsætter den svenske udgave, som den er begyndt, vil Sverige derimod få en vedtægtssamling, der bygger på et omhyggeligt årelangt eftersøgningsarbejde, og som er udarbejdet i nøje overensstemmelse med videnskabens krav til kildeudgaver.

Mere er der faktisk ikke at sige om selve udgivelsesprinciperne. At udgaven indeholder omhyggelige oplysninger om proveniens og om tekstvarianter, siger herefter sig selv. Så nøje er udgaven gennemført, at man ved transkriptionen endog har bibeholdt originaldokumenternes brug af store og små begyndelses-

bogstaver. Så vidt går man sjældent i Danmark. Ud fra overbevisningen om, at datidens brug af versalier som regel har været præget af tilfældigheder, normaliserer man retskrivningen i så henseende. Vore ledende filologer mener ikke, at kendskabet til denne brug er af nogen værdi, og som følge deraf finder vi det ikke besværet værd at fastholde den pinligt nøjagtige transskription så langt. Udgaven gengiver ligeledes med største nøjagtighed forekomsten af danske ø'er og æ'er. Læsere, der måtte være interesseret i denne lille detalje, bør dog bemærke, at det ofte er umuligt i dokumenterne at se forskel på ø og ö.

Det er udgiverens mening, at vol. I af "Sveriges byordningar" skal omfatte de officielle tryk af byordninger med udgangspunkt i 1742-års mønsterbyordning. Derfor kaldes det nu foreliggende bind vol. II:1, og det omfatter 152 byordninger fra Västra Göinge härad. Byordningerne for et par sogne i herredet er der ikke blevet plads til, de kommer i næste bind sammen med ordningerne fra Östra Göinge härad. Udgaven omfatter ca. 50 pct. flere byordninger, end anmelderen havde kendskab til ved udarbejdelsen af "Danske bylag" i 1949.

Det siger sig selv, at forholdene i Skåne er af interesse både for forskningen af forudsætningerne for de senere svenske byordninger, og for forskningen af de ældre danske vedtægter. Som bekendt henvises der under forhandlingerne om gennemførelsen af 1742-års mønsterbyordning netop til forekomsten af byordninger i Skåne, og de skånske ordninger bevarer de danske traditioner efter landsdelens overgang til Sverige, og efter at de pågældende traditioner er delvis trængt tilbage af senere lovgivning i selve Danmark.

Erixon og Ljung har i Folk-Liv, vol. XVII—XVIII (1953—54), givet en foreløbig oversigt over resultaterne af det imponerende arbejde med at indsamle og bearbejde byordningerne for det nuværende svenske område. Det fremgår heraf, at man nu kender ordlyden af 471 byordninger fra Skåne, heraf ikke mindre end 398 fra Kristianstads län, hvortil V. Göinge härad hører. Antallet af kendte skånske byordninger overstiger således det samlede antal af kendte byordninger fra hele det øvrige Sverige, og bortset fra Östergötland, hvor byordningerne tidligt vandt indpas, er de

gamle danske landskaber næsten ene om at kunne præstere byordninger fra tiden før 1742. Uden for disse landskaber — samt Östergötland — har man kun registreret 18 svenske byordninger, der er ældre end 1742. Også i forhold til de danske vedtægter indtager det skånske materiale en særstilling, eftersom antallet af vedtægter i den trykte danske vedtægtsamling er væsentligt mindre end antallet af nu kendte skånske byordninger. Hertil må dog bemærkes, at vi — som allerede nævnt — kender betydeligt flere danske vedtægter, end dem der er optaget i udgaven, samt at vedtægter fra 1600-årene og første halvdel af 1700-årene er langt talrigere repræsenteret i den danske samling end i den skånske.

I højsvensk praksis indtager *tingsförbud* i forbindelse med fastsættelse af *vite* for overtrædelser ofte byordningernes plads. Denne praksis trænger hurtigt frem i Skåne og gør det vanskeligt at skelne skarpt imellem tingsforbud og egentlige byordninger. Spredte bemærkninger i ingresserne viser, at udgiverne flere gange har stået overfor problemet. I betragtning af materialets store omfang, er det måske ubilligt at bebrejde udgiverne, at de ikke har medtaget egentlige tingsforbud i større udstrækning, end tilfældet har været, men en anmelder er jo befriet for alle de praktiske vanskeligheder, og sagligt set er der næppe tvivl om, at mange af de udeladte tingsforbud indeholder et materiale, der i og for sig var lige så berettiget til optagelse i samlingen som mange af de egentlige byordninger. Overhovedet skal man være varsom med at tillægge formen for disse bondesædvaners fremkomst alt for stor betydning, jeg vil f.eks. stadig hævde, at det ældste skånske vedtægtsmateriale finder vi i den overenskomst mellem *Tycho Brahe* og bønderne på *Hven*, der fik kongelig stadfæstelse 8/1—1581, se Danske bylag p. 70 f.

Anmelderen, der selv møjsommeligt har gennemgået en række tingbøger (domböcker) fra et enkelt skånsk herred, har med ærefrygt læst forordets oplysning om, at V. Göinge herreds tingbøger er systematisk gennemgået under jagten på byordninger, idet man vel kan gå ud fra, at det samme er tilfældet med tingbøgerne fra de øvrige skånske herreder, hvis byordninger skal udgives. Når dette meget besværlige arbejde er gjort, kan man kun be-

klage, at udgiverne ikke i ingresserne til de respektive byordninger har meddelt oplysning om retssager m.v., hvorunder den vedkommende byordning er blevet nævnt eller påberåbt. Dr. Erik Kroman har i sin nyligt afsluttede udgave af de gamle danske købstadslove i videst mulige omfang gennemført en sådan fremgangsmåde, der forhøjer denne udgaves værdi betydeligt. For så vidt angår byordningerne, har det — når tingbøgerne alligevel er gennemgået — endog været muligt at gennemføre princippet konsekvent, eftersom herredets byordninger næppe optræder andre steder end i tingbøgerne og de dokumenter, der er indleveret til retten.

Overhovedet ved vi jo fra studiet af de danske landsbyvedtægter, at selve vedtægterne, som kildemateriale betragtet, bør omgås med den største varsomhed. Det er ofte vanskeligt at fastslå, om en nedskrevet bestemmelse overhovedet har været praktiseret i landsbyen, eller om den blot — på herskabets eller præstens foranledning — er påtvunget bønderne uden at opnå den folkelige anerkendelse, der er en forudsætning for efterlevelse. Derfor må studiet af landsbyvedtægterne gå hånd i hånd med studiet af herredstingbøgerne og andet lignende materiale, der kan sætte os i stand til at skønne over, hvor meget folkelig og retslig virkelighed, vedtægterne repræsenterer. Det ville derfor være en velgerning imod de mange, der er interesseret i dette stof, hvis udgivelse af de skånske byordninger kunne følges op af en udgivelse af de skånske tingbøger.

I den forannævnte oversigt i Folk-Liv har udgiverne allerede foretaget en vis bearbejdning af det indsamlede materiale. I ingresserne til vedtægterne fra V. Göinge fortsætter denne bearbejdning med mange værdifulde enkeltbidrag. Slægtskab mellem byordninger fra forskellige byer og sogne påvises, og der lægges allerede op til den første inddeling af vedtægterne i hovedtyper. Alle vedtægter fra tiden før 1720 aftrykkes *in extenso*, medens yngre vedtægtsbestemmelser, der er identiske med allerede gengivne ældre, ikke gentages. Gennemlæsningen af udgaven bekræfter iøvrigt anmelderens tidligere fattede mening, at 1720 eller årene deromkring er et skæringspunkt i de skånske vedtægters historie. På denne tid overvindes den krise, som de nye svenske her-

redshövdinges kritiske holdning havde skabt, og vedtægterne får en ny opblomstring på grundlag af den gamle tradition, som først trues efter udstedelsen af mønsterbyordningen i 1742 og landshövdingenes aktive indsats, især i slutningen af 1760-årene.

Landsbyvedtægter og tingbøger hører til det mest primære kildemateriale, vi ejer til forståelse af landbefolkningens liv i tiden før landsbyfællesskabets ophævelse. De skånske byordninger er tilogmed en uvurderlig nationalskat, hvori både den svenske og den danske nation har andel. Her er et righoldigt og værdifuldt stof at øse af for mange forskningsområder, og materialets omfang muliggør en systematisk undersøgelse, som ikke er mulig noget andet sted i Norden. Sigurd Erixon, Sven Ljung og deres medhjelpere fortjener, at deres store og gode arbejde belønnes med en øget interesse for udnyttelse af de skatte, de har fremdraget.

Poul Meyer

LILY WEISER-AALL: *Julenissen og Julegeita i Norge*. Med tysk resumé. Småskrifter fra Norsk Etnologisk Granskning Nr 4. Oslo 1954. 92 s.

I denna nya skriftserie i Norsk folkemuseums rika publikationsverksamhet har dr. phil. Lily Weiser-Aall ingående refererat och bearbetat svaren på några av de frågelistor, som genom henne utsänts från Norsk etnologisk granskning. Hennes här publicerade undersökningar om norska julseder — nr 2 och 3 i serien handla om julgran och julhalm — ha motsvarigheter i tidigare forskningsarbete i Sverige, men det bakom liggande insamlingsarbetet är delvis mer systematiskt och detaljmässigt genomfört. I varje fall gäller detta vid jämförelse med undertecknads genom Nordiska museet 1940 utsända frågelista om jultomten, en lista som var helt kortfattad och närmast avsåg att anskaffa material för studier över traditionsspridningen. Den berörde mindre jultomtens uppkomst, vilken för övrigt fortfarande förefaller tämligen enkel, trots Lily Aalls uppfattning, att spörsmålet skulle vara "meget mer innviklet" än vad som kommit till synes i C. W. von Sydows och mina framställningar. Gentemot den förstnämndes mening, att jultomten tillkommit i anslutning

till anglosaxiska bilder av S:t Nikolaus, "Santa Claus", har jag i Bygd och yttervärld 1942 velat göra gällande, att den svenske jultomten hade en inhemsk konstnärlig tradition i anslutning till tidigare sätt att enligt folktrons och folkdiktens uppfattning avbildade tomtar och vättar i allmänhet (och denna uppfattning och dess återgivande har naturligtvis inte varit enbart svensk). Påfallande är enligt min mening den bestämda skillnaden mellan återgivandet av jultomten som en reslig gammal man (Nikolaus) eller som en dvärgliknande varelse (den svenska folktrons tomte eller goanisse, den norske "fjösnissen"). Lily Aalls material bekräftar denna uppdelning och visar, att i Norge likaväl som i Sverige har den senare såväl prioritet som kvantitativ övervikt. Det komplicerade i problemet skulle då enligt författaren ha tillkommit genom hennes fynd av en tysk, till svenska översatt och 1881 i Finland utgiven barnbok, "Julgubben och tomtarne". Julgubben ("der Weihnachtsmann", en protestantisk utformning av S:t Niklas) framställes med en skara tomtar i sin tjänst, vilka fungera som distributörer av de julklappar himmelns änglar sända till barnen. Författarens försiktigt framförda tanke, att bakom barnboken skulle i denna del kunna ligga en verklig folktradition förefaller helt osannolik. Det synes vara en typisk konstnärlig fantasysammanställning i stil med t. ex. den julgridande eller flygmaskinsfarande jultomten på våra julkort. Att de tjänande tomtarnas eller dvärgarnas utseende är ungefär detsamma i Tyskland som i Sverige är naturligt nog, då detta svarar emot en vida spridd uppfattning av övernaturliga väsen av denna art. En möjlighet finnes naturligtvis, att Jenny Nyström trots sitt senare förnekande av utländska förebilder, ändock sett den tyska bilderboken och därav fått en impuls att rita jultomtar med julklappar, liksom också att den utländske gåvoutdelande Nikolaus eller hans efterföljare enligt v. Sydows senare, modifierade uppfattning kan ha gett en tankeutlösning redan tidigare i samma riktning. Sitt utseende har i varje fall den nordiske jultomten tidigast fått av folktrons tomte, och rollen som julklappsutdelare är endast en logisk konsekvens av hans funktion i övrigt. Hela uppkomstfrågan är här egentligen av ganska begränsat intresse; vad som en gång föranledde underteck-

nads inlägg var spridningsproblemet. För Norge, där jultomten dock är yngre och mindre rotad än hos oss, har spridningsförloppet liksom sedens lokala variationer nu genom Lily Aalls skrift fått en rik belysning.

Av vida större vikt är själva uppkomstfrågan, när det gäller julbocken eller julgeten, "julegeita". Den föreliggande framställningen är här både väsentlig och djuplodande. Framför allt från borgerlig miljö i Sverige finnas uppgifter om, att julklappsutdelningen omhändertades av en till julbock utklädd person, ett bruk som har sammanhang med kontinentens Nikolausupptåg. I sitt stora arbete om "Nikolauskult und Nikolausbrauch", 1931, sammanställde Karl Meisen de folkliga Nikolausbruken med de medeltida mirakelspelens framställning av helgonet och den fångslade djävulen samt gjorde gällande, att den senare skulle ha levat kvar i julbockens gestalt. Men som så ofta överdrevs en ny idé, när julbocken och andra av julens maskerade figurer tolkades ha sitt *upphov* i Nikolaus djävel. Uppslaget prisades av v. Sydow i hans recension i Folkminnen och folktankar 1932 och accepteras alltjämt av Albert Eskeröd i Årets fester 1953. Tyska forskare ha däremot från början anmält kraftiga reservationer: Meisen har ignorerat, att medeltidens djävulsuppfattning är färgad av förkristna föreställningar. Lily Aall avstår från att ens hänvisa till Meisens bok, men hennes framställning ger en god belysning av hur ensidigt Meisen sett på problemet. I fråga om Nikolausbruken har västra Norge varit utsatt för en viss tysk eller dansk påverkan motsvarande vårt Gotland; uppgifter finnas om att barnen här ha väntat gåvor i en skål, sko eller strumpa. Ännu mer sporadiskt är sedan känd från övriga Norge. Allmänt spridd har däremot julbocken, resp. julgeten, varit, men endast undantagsvis har den i Norge förknippats med gåvor: "Julenissen gir, men julebukken skal få beverting." Julbocken och julgeten kunna ej särskiljas från de ungdomens maskeringsbruk, som vi finna runt omkring i världen vid olika tillfällen och i växlande funktion. S:t Nikolaus i bojor slagne djävul från legendspelen har med något av igenkännandets glädje införlivats i denna folkliga antropomorfa och zoomorfa maskerad, men han är ingalunda dess upphov. Lily Aall hänvisar i stället till ynglinga-

lagens betydelse och skisserar upp de urgamla sociala och folkligt rättsliga sammanhang man har att räkna med beträffande maskeradupptågen. Hon kommer i det sammanhanget också in på en psykologisk förklaring av jultomtens hastiga spridning, nämligen i det grepp över människosinnet som maskering har ännu i vår tid: "Masken synes höre med til de äldste redskapen som mennesket har skapt. Den har en gåtful egenskap ogsa den dag i dag." På sina håll i Norge har ännu så mycket av de gamla julmaskerna levat kvar att även jultomten kunnat komma med bland dessa: "På den måten kom julenissen etter en lang og ensom vandring från by till bygd og fra land til land tilbake til det selskapet, hvor den egentlig hørte hjemme." *Sigfrid Svensson*

ERIK FORSSMAN: *Anders Zorns silversamling*. Rabén och Sjögren, pris 26: 50. Halmstad 1954. 164 s., ill.

Anders Zorn var storsamlare av en nu nästan försvunnen sort. Hans intressen och samlariver sträckte sig över vida fält, men de koncentrerades naturligtvis på vissa områden som låg hans hjärta särskilt nära. Ett sådant samlande säger mycket om samlarens psykologi, och när det är fråga om en konstnär av Zorns format, blir den psykologiska aspekten av särskilt stor betydelse.

Bland Zorns samlingar utgör det gamla silvret ett av de betydelsefullaste fälten. Zorns livsbejakande inställning kände sig tilltalad av de silversaker, som i så eminent grad hör samman med fest och glädje. Det är också betecknande, att han i sitt silversamlade koncentrerade sig på det form- och dekorationsglada barocksilvret.

Erik Forssman har gjort en utmärkt katalog över Zorns silver och har publicerat den med en kunnig och instruktiv inledning, där han tar upp till diskussion några av de problem, som är förknippade med barocksilvret i allmänhet och det svenska i synnerhet. Det är ett tecken så gott som något på samlingens omfattning, att så många problem kan föras fram till debatt med utgångspunkt i denna enda samling.

Författaren har en välgörande nykter syn på problemen och undviker på allt sätt att fångas av chauvinistiska stämningar. Han

sätter de hedervärda svenska guldsmederna på sin plats som goda hantverkare men icke självständigt skapande konstnärer. Guldsmederna skapade ingen stil och strävade ej efter att vara nationella. Då det gäller den enkla stilen från sextonhundralets slut, förklarar han den som ett utslag av mindre kunnande. Den rika dekoreringsen var den som då ansågs vara fin, det osmyckade var en enklare vara. Mot detta talar dock att sådana enkla silverföremål förekom i mycket pretentiösa sammanhang, t. ex. i Karl XII:s gåvor till tsar Peter. Vidare laborerar man just då också i andra länder med de smyckelösa formerna, på ett sätt som verkar påtagligt avsiktligt.

Forssman kommer också in på den intrikata frågan om ursprunget till de lösa lockplattorna, som brukar sitta på barockens dryckeskannor. Att de endast i sällsynta fall är tillverkade i Sverige är ställt utom allt tvivel. Eftersom likadana lockplattor uppträder på dryckeskannor av olika mästare ligger det nära till hands att dra den slutsatsen, att det från något eller några håll förekom ett slags standardtillverkning, och eftersom lockplattorna av denna typ är vanliga i Sverige, men inte förekommer någon annanstans, är det också nära till hands att antaga, att exporten var inriktad på det svenska behovet. Genom en signatur på en sådan lockplatta med Caritas romana har tillverkningen som en hypotes antagits vara i Hamburg. Det stämmer i och för sig väl med de dåtida förhållandena, då kontakten mellan Hamburg och Sverige var mycket intensiv. Forssman påpekar nu med all rätt, att lockplattornas stil hänger nära samman med holländsk silvertradition. Påpekandet är värt beaktande även om det är svårare att tänka sig en sådan standardiserad export från Holland än från Hamburg.

Den rika samlingen skedar i Zorns samlingar ger Forssman tillfälle till en exposé över de äldre svenska skedarnas utveckling med huvudvikten lagd på de två vanligaste typerna, kronskeden och kerubskeden. Vid sidan av dessa typer finns det en sked med kartusch som knopp, en utpräglad sextonhundraletsföreteelse av standardiserad form. Författaren framkastar, att den kan ha gjorts i Hans von Dorts verkstad, då en sked i Zornsamlingen bär hans stämpel. Det finns emellertid skedar av denna typ med andra

mästarstämplar, såsom David Richter d.ä:s, Abraham Kiettners, Christoffer Baldauffs, Henrik Möllers. Att märka är emellertid, att alla funna stämplarna hänför sig till stockholmsmästare.

Som förut sades är Zorns samling i hög grad baserad på barocksilvret. Det har gjort att Forssman enligt min uppfattning har kommit att undervärdera det svenska rokokosilvret. Under rokokon brottades visserligen ej guldsmederna med figurframställningar, men de löste i sina svårare uppgifter de formala och ornamentala uppgifterna på ett både tekniskt och estetiskt förstklassigt sätt. I båda dessa avseenden var rokokomästarna i Sverige vida överlägsna sina föregångare under barocken.

Den utmärkta katalogtexten ger bara anledning till ett par obetydliga påpekanden. Kat.-nr 184 bär Fredrik Fabricius' stämpel icke såsom ålderman utan såsom gardein. Kat.-nr 276. De där avbildade stämplarna återfinnas på så många silverföremål som av gammalt har befunnit sig i svensk ägo, att de troligen hänför sig till en svensk guldsmed.

Carl Heranmarck

IAN WHITAKER: *Social Relations in a Nomadic Lappish Community* (Samiske Samlinger II). Norsk Folkemuseum, Oslo 1955. Med norsk resumé.

Den skotske etnologen Ian Whitaker, skolad vid universiteten i Cambridge och Oslo och f. n. knuten till en universitetsinstitution i Edinburgh, har efter grundliga fältforskningar publicerat denna framställning, som avser att giva honom norsk doktorsgrad. Det utvalda studieobjektet är Lainovuoma, som bildar södra hälften av Sveriges nordligaste socken, Karesuando. Samtidigt med att Whitaker studerade detta område, genomförde en forskare från Chicagos universitet, Robert N. Pehrson, en liknande, ännu icke publicerad undersökning av den norra hälften av socknen, Könkämä, och det är att vänta att de båda arbetena på flera punkter komma att komplettera varandra.¹

¹ Sedan detta skrevs har Robert N. Pehrson beklagligtvis avlidit den 8 sept. 1955 under en forskningsresa i Pakistan.

Den metod som tillämpas har av brittiska etnologer med sociologisk inriktning bragts till en hög grad av teknisk fulländning vid studiet av ett flertal exotiska folkstammar. Den visar sig också i detta fall vara mycket givande. Fältarbetet ställer emellertid stora krav på den som skall utföra det och förf. är fullt medveten om de olägenheter den medför. Bland dessa är en på ett helt annat sätt märkbar här än i ett verkligt primitivt, det vill bl. a. säga illiterat, samhälle, nämligen den hänsyn som måste tas till den individuella integriteten. Förf. har på denna punkt en del hårda ord att säga om sina föregångare, som han anser icke med tillräcklig försiktighet och kritik ha gett publicitet åt sina iakttagelser. Whitaker framhåller det angelägna i att skaffa en historisk bakgrund till företeelserna men har icke haft tillfälle att genom mera omfattande arkivforskningar erhålla en sådan. Det tillgängliga materialet torde också för detta områdes vidkommande vara skäligen magert. Han har därför i huvudsak koncentrerat sig på att skildra förhållandena sådana de te sig i dag, i någon mån kompletterat med ännu levande muntlig tradition. För utredningen av släktskapsterminologin och liknande frågor har han dragit nytta av Aug. Ljungs register över församlingens samtliga kyrkoböcker 1720—1923, vilket är deponerat i Karesuando kyrkoarkiv.

Efter en geografisk och historisk översikt över området behandlar förf. först renskötselns årscykel och därmed sammanhängande frågor. Hos en engelsk resenär från 1700-talet har han funnit ett passande motto till detta kapitel: "Lappen och hans renar stå varandra så nära, att det skulle vara svårt att behandla dem skilda åt" (William Thomson 1796). Han redogör därefter ingående för familjebildningen och familjerelationerna, en framställning som med fördel skulle kunna tas till mönster för en liknande undersökning bland den nordiska befolkningen. Så följer en analys av sii'då, vad som på svenska skulle kunna

kallas vallaget, en sannolikt uråldrig institution bland fjälllapparna som särskilt spelar en roll vid de årliga flyttningarna. Medan sii'då är en rent lapsk organisation är uppdelningen i renbetesdistrikt, som avser sommarförhållandena, en av myndigheterna införd organisation. Den är till för att hindra en för stor anhopning av renar på de traditionella betesmarkerna på den norska sidan gränsen och sammanhänger med avtal som efter långvariga förhandlingar slutits mellan de båda grannländerna.

Viktiga frågor behandlar förf. i kapitel om egendomsfördelning och arvsförhållanden, om auktoritet och gruppsolidaritet och om förbindelser med grannarna i andra lapska bygder. Härtill ansluta sig tre andra avsnitt om lapparnas förbindelser med de nordiska bönderna, om vissa religiösa förhållanden i Karesuando, sedda ur sociologisk synpunkt, och om relationerna med myndigheterna och vissa andra grupper som räknas som utanförstående, bland dem turisterna, som emellertid i denna bygd äro mycket fåtaliga. Det hela avslutas med en kort framställning om olika iakttagares attityder gentemot lapparna. Förf. är mycket besk mot åtskilliga svenska författare och även mot Svenska Turisttrafikförbundet, som 1950 givit spridning åt en broschyr av en utländsk (av namnet att döma!) författarinna med ett verkligen högst olämpligt uttalande om lapparnas kulturella ståndpunkt.

Boken kompletteras med bl. a. en utförlig exkurs om släktskapsterminologin och en mycket användbar litteraturförteckning.

Det är ingen tvekan om att detta arbete fyller högt ställda anspråk och att det med sina för den lapska kulturen tämligen nya frågeställningar utgör ett värdefullt tillskott till den etnologiska litteraturen rörande vårt land. Allestädes kommer till synes författarens goda omdöme, parat med en förmåga att ge klara och distinkta uttryck åt iakttagelser och tankar.

Gösta Berg

KORTA BOKNOTISER

J. KROON och SVEN T. KJELLBERG:
Skåniskt adertonhundratalet i bild. Malmö
1954, 200 s., ill. Pris kr 50:—.

För varje år börjar det länge förkättrade 1800-talet att vinna intresse både hos kulturhistorikerna och allmänheten. Ett originellt exempel härpå är denna bilderbok, som dessutom skall fylla det behjärtansvärda syftet att inbringa medel till nybygge för Kulturen.

Den kulturhistoriskt intresserade boktryckaren J. Kroon har själv låtit samla bildmaterialet, mer än 500 illustrationer, medan Sven T. Kjellberg på sitt vanliga talangfulla sätt knutit ihop en inledande text i anslutning till bildstoffet.

Som tids- och lokalbegränsad bildantologi är detta verk av stor nytta även för fackmännen. En uppmärksam granskare finner även att en myckenhet bilder här presenteras för första gången i tryck.

Även om man alltså anser att det är en god och nyttig skrift, måste man tyvärr konstatera att ljustrycket inte alltid lämpat sig för stoffet, särskilt inte då bilderna krympts ner till etikettstorlek för att så många bilder som möjligt skall inrymmas på sidan. Eftersom Kjellbergs text direkt ansluter sig till bildsviten, är det tröttsamt att oavbrutet bläddra mellan bild och textavsnitt. Slutligen är det beklagligt att det saknas bildregister med uppgift om var olika konstverk hör hemma.

M. R—g

LARS DALGREN — OVE MOBERG: *Karlstads stads historia*. Del 3. Karlstad 1954.
452 s., ill. Häft. kr 23:—.

I samband med de talrika stadshistoriska jubiléerna under de senaste decennierna ha åtskilliga av våra städer begåvats med minnesskrifter, ofta av aktuingsvärd omfattning. De ha i regel en histo-

riker eller arkivman till författare, och schemat för dem alla är nästan genomgående detsamma, en kronologisk framställning med olika avsnitt om befolkningsutveckling, stadsstyrelse, näringsliv, kommunikationer, skolor etc. samt såsom en avslutning det säregna kapitlet "Kulturhistoriska notiser". Uppgiften kan ej alltid vara så inspirerande, och det är förlåtligt om en författare nöjer sig med att följa den vedertagna modellen i stället för att söka nya vägar med försök till utblickar och problemställningar. Den nu utkomna tredje delen av Karlstads historia utgör intet undantag, och ger sålunda en vederhäftig skildring för vad sig i staden tilldragit från år 1816, där andra delen slutade, till våra dagar. Utgivaren, lektor Ove Moberg, har därvid haft att publicera ett manuskript om tiden fram till år 1865 — året för den stora brand, som nästan helt ödelade staden — författat av framlidne lektorn Lars Dalgren, samt att för egen del skriva fortsättningen. I ett kapitel — om Gustaf Frödings Karlstad — har han gjort en ansats till en syntés, men eljest har han som historiker strikt begränsat sig till vad tidnings- och arkivmaterial har att berätta. I detta länseende utgör arbetet emellertid en värdefull uppslagsbok och en god fortsättning på de tidigare utkomna delarna.

G. v. S.

KARL H. ANDERSSON: *Arholma*. LT:s
förlag, 158 s. Pris kr 10:—.

En samling kunniga skildringar av arbetslivet i Roslagen vid början av 1900-talet, ofta med kompletterande tillbakablickar. Framställningen är flyhänt och många ämnen beröres ytterst summariskt men rikedom på notiser och iakttagelser motiverar att boken uppmärksammas. Författaren återkommer till den av många gjorda iakttagelsen att Skansen som friluftsmuseum icke återspeglar något av kustlandet Sverige.

M. R—g

JOHANN KRUSE: *Hexen unter uns? Magie und Zauberglauben in unserer Zeit*. Verlag Hamburgische Bücherei. Hamburg 1951. 210 s.

Johann Kruses översikt över modern övertro, företrädesvis från Schleswig-Holstein, bygger på samlingar i hans "Archiv zur Erforschung des neuzeitlichen Hexenwahn" i Hamburg. Materialet utgöres av tidningsnotiser, domstolshandlingar och personliga uppteckningar. Förf. gör inte något försök till vetenskaplig bearbetning av materialet. Avsikten är enligt Kruse, att göra myndigheterna uppmärksamma på den sociala fara den moderna häxtron och annan övertro verkligen är. Bl. a. riktar han ett angrepp mot den etnologiska forskningen som spridare av den farliga folktron!

Man måste givetvis reservera sig mot tidningsnotisernas sanningshalt och de överdrifter, som författaren själv ofrivilligt kan ha gjort sig skyldig till under trycket av sin tedentiösa inställning. Å andra sidan är det omöjligt för en svensk att på ett tillförlitligt sätt ta ställning till författarens aktion mot den folkliga övertron. Lämnar vi bokens syfte därhän och uppställer en bred marginal för det överdrivna eller osannolika, är det likväl uppenbart, att boken har intresse för de folkdivsforskare, som sysselsätter sig med den andliga kulturen. Verket ger oss en god insikt i den ännu levande folktron, en insikt som genom sin sociala aspekt blir mer mångfacetterad än vanligt. Intressant är det att konstatera i hur hög grad denna folktro är bunden av gamla traditionsmonster. Ganska märkligt är vidare, att apoteken tydligen ännu på sina håll saluför magiska medel! Genom sitt rika material och sin inriktning på de nutida förhållandena, synes boken vara värd att uppmärksammas. Kanske kan verket ge impulser till ett systematiskt insamlingsarbete av liknande slag även på andra håll.

S. B. E.

VEIKKO RUOPPILA: *Kansa lastensa kasvattajana* (Folket som barnuppfostrare). Borgå—Helsingfors 1954. 189 s.

Denna bok om folklig barnuppfostran i Finland har till författare en språkman, docenten vid Helsingfors universitet V. Ruoppila, tidigare känd för sitt omfattande och även för etnologer mycket användbara verk om benämningar på husdjur i finska dialekter. Den nu publicerade boken vill samtidigt vara ett populärt verk, materialpublikation och en undersökning. Utgångspunkten är det språkliga materialet — i första hand de 10 000 svar från hela landet som författaren fått på en frågelista utskickad år 1938 genom Ordboksstiftel-

sen. Även andra samlingar ha utnyttjats och författaren själv har under sina fem år som fältforskare för dialektstudier förvärvat en omfattande förstahandskännedom om folklivet. Hans bok är en rolig läsning — inte minst tack vare de talrika folkliga uttryck och ordstäv, vilka kommit till användning i samband med uppfostran av barn och vilka nu av författaren utredas både historiskt och med hänsyn till deras utbredning. Det visar sig att även här framträda förbluffande klara gränser och intressanta utbredningsområden. Författaren säger själv att hans framställning är historisk och inte psykologisk-pedagogisk. Utländskt jämförelsematerial har endast i begränsad omfattning anlitats och för etnologerna bli en hel del frågor obesvarade. Även materialets framläggande är ur etnologens synpunkt icke helt tillfredsställande, det hela verkar statistiskt utformat och den sociala sidan av frågan har ej beaktats. Boken har dock inte heller skrivits som en etnologisk undersökning men har trots detta en stor förtjänst därigenom att den visar, vilka outnyttjade möjligheter ännu finnas på detta område för etnologisk forskning. Ruoppilas bok utgör sålunda ett värdefullt komplement till motsvarande lokalt begränsade undersökningar i Sverige av Lars Levander och Märta Hedlund. Den har även sitt metodologiska intresse, ty den visar att den språkliga sidan av barnuppfostran med sina olika levnadsregler, förbud, ordstäv och trosföreställningar avslöjar bestämda utbredningsområden och -gränser, vilka kasta oväntat ljus även över vissa andra betydelsefulla frågor.

I. T.

KARL ANDERSSON: *Vid den sjätte sjön*. Bokförlaget Libris. Örebro 1954. 197 s., ill. Pris kr 7:75.

Den sjätte sjön uppför den gamla väglösa färdleden längs Umeälven ovanför Stensele är Gäutan. Denna sjö ligger mitt i Tärna socken, och på dess strand har kyrkbyn Tärnaby vuxit upp. Härifrån, från socknen som lappmark före bygd och från nybyggen och kyrkby, har Karl Andersson hämtat stoffet till sin bok.

"Vid den sjätte sjön", är en bok av det slag som ofta förargar etnologen och folkloristen. Den redovisar inte källorna med någon notapparat, och man vet inte vad som är autentisk uppteckning eller fri tilldiktning. Men är stoffet väl behandlat, kan det bli en intressant läsning. Och det är just vad denna lilla bok är. Anmälaren tror sig också kunna gå i god för skildringens autenticitet efter en givande

samvaro med den man av lapsk börd som i förordet anges som sagesman, Nils Axelsson i Ström — ovanför den nionde sjön. Knap-past bär någon i socknen på en rikare och pålitligare lapsk tradition än han.

Nils Axelssons berättelser har författaren sammanställt till en ofta gripande skildring, som framför allt ger miljön men också låter en rad pregnant gestalter träda fram, lap-parna Lorvat, Stor-Abraham och Vinka och den förste nybyggaren, Våxberg, som skar in årtalet 1832 i en trädstam, där han och hans kvinna redde sitt första nattläger. Alla får de,

renskötare och nybyggare, liksom fjällbjörken kröka sig under en hård natur, men de blir sega i virket och härdar ut. Med växande ren-hjordar eller allt bredare röjningar har de sina fröjdestunder, men de kan också provas hårt när olyckan är framme. Blir författaren någon gång sentimental, har han täckning för det.

Här och där i skildringen dyker ett årtal upp — för generationer, händelser och steg i utvecklingen — och med dessa exakta data blir boken ett stycke kulturhistoria, ej bara en tidsskildring.

Ernst Manker

SVENSK KULTURHISTORIA

i böcker utgivna av Nordiska museet

<i>En bok om Svindersvik</i> av ANDREAS LINDBLOM m. fl.	9:—	<i>Modedräkter 1600—1900</i> av GUNNEL HAZELIUS-BERG	7:—
<i>Svenska herrgårdshem under 1700-talet</i> av GÖSTA SELLING	35:—	<i>Orgelverken i Västerås stift</i> av JOSEF SJÖGREN	35:—
<i>Mälsåker — ett Tessinslott vid Mälaren</i> av ERIK ANDRÉN	9: 50	<i>Vävskedsmakeri och hornslöjd</i> av FOLKE SVEDENFORS	7:—
<i>En bok om Tyresö</i> av A. LINDBLOM, S. WALLIN, S. KARLING, B. BOËTHIUS m. fl.	20:—	<i>Smycken i svensk ägo</i>	24:—
<i>Julita klostrets godspolitik</i> av PER STENSLAND	5:—	<i>Skolseder från Skara</i> av ALLAN NILSSON	5:—
<i>Broderier</i> av ANNA-MAJA NYLÉN	5:—	<i>Årets äring</i> av ALBERT ESKERÖD ..	15:—
<i>Norrländskt sågverksliv</i> av REINHOLD OLSSON	10:—	<i>Svenska skråsiggill</i> av K. G. CEDER-GREN och G. VON SCHOULTZ	10:—
<i>Pataholm</i> av MANNE HOFRÉN	12:—	<i>Urmakare i Sverige</i> av ELIS SIDENBLADH	30:—
<i>Skottsbergska gården i Karlshamn</i> av BENGT BENGTSOON	9: 50	<i>Stjärnsundsuren</i> av STEN LUNDWALL	12:—
<i>Helgerum i Tjust</i> av MANNE HOFRÉN	14:—	<i>Rokokomöbler</i> av MARSHALL LAGERQUIST	25:—
<i>Flaskor och glas</i> av ELISA STEENBERG	9:—	<i>Herremansmöbler</i> av BRYNOLF HELLNER	3:—
<i>Ur och urverk</i> av STEN LUNDWALL ..	18:—	<i>Allmogemöbler</i> av SIGFRID SVENSSON	3:—
<i>Dalmålningarna och deras förlagor</i> av SVANTE SVÄRDSTRÖM	18:—	<i>Kistor</i> av GÖSTA VON SCHOULTZ ..	4:—
<i>Järnsmidet i Vasatidens dekorativa konst</i> av BRYNOLF HELLNER	20:—	<i>Svenska vävnadstekniker och mönstertyper</i> av E. VON WALTERS-TORFF	18:—
<i>Slagan och andra tröskeredskap</i> av DAG TROTZIG	12:—	<i>Tygtryck i Sverige före 1700</i> av INGEGERD HENSCHEN	12:—
<i>Sledges and Wheeled Vehicles</i> av GÖSTA BERG	10:—	<i>Folkdräkter</i> av ANNA-MAJA NYLÉN	12:—
<i>Rågöborna</i> av PER SÖDERBÄCK ...	12:—	<i>Nationella dräkten</i> av EVA BERGMAN	20:—
<i>Gränna</i> av SIGURD WALLIN	10:—	<i>Hallandsgårdar</i> av ALBERT SANDKLEF	28:—
<i>Lapsk kultur vid Stora Luleälvus källsjöar</i> av ERNST MANKER	45:—	<i>Folkligt dräktskick i Vingåker och Österåker</i> av A.-M. NYLÉN	16:—

TAPETER

AV INGEMAR TUNANDER

"Tunanders utredning av tapetens historia och dess förhållande till tidsstilarna är en utomordentligt givande lektyr för var och en som sysslar med inredningskonst. Han för fram tapetens historia till våra dagar och ger talrika prov på nutida tapeter. På detta område, som i andra industrier har man fått upp ögonen för vad samarbetet med konstnärer betyder, och fabrikanterna har även låtit undersöka färgernas betydelse för trivsel och harmoni. Ingemar Tunanders bok är oundgänglig både för dem som studerar stilproblem och för dem som står mitt i dagens aktiva arbete."

Gerda Boëthius i Svenska Dagbladet

"Boken kommer med verkliga nyheter på sitt område och kan läsas av vem som helst. Den visar att tapethistoria är på flera sätt mera givande än man velat föreställa sig."

Bengt G. Söderberg i Expressen

"Tunanders bok är en utmärkt, lättläst, bra illustrerad vägledning genom tapetstilarna, sådana även svensk heminredning har upplevt dem."

Eva v. Zweigbergk i Dagens Nyheter

"En synnerligen upplysande bok om tapeter, bräddfull av trevliga fakta och anvisningar."

Dagen

N O R D I S K A M U S E E T

Pris kr 9:—